

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
 Факультет міжнародних відносин та права
 Кафедра міжнародної комунікації та політології

КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА

Міграційні процеси і праві рухи в Західному світі

Рівень вищої освіти – другий (магістерський)

Галузь знань – 05 Соціальні та поведінкові науки

Спеціальність – 052 Політологія

Світня програма – «Політологія»

Шифр КвРПОЛ. 024030.01.03

Виконав здобувач ІІ курсу, групи ПОЛМ-24-1

Дмитро МАКАРОВ

Підпис

Ініціали, прізвище

Рівник: доктор психол. наук, проф.

Юрій МУДРИК

Підпис

Ініціали, прізвище

Формоконтролер: доктор психол. наук, проф.

Олеся ПОСВІСТАК

Підпис

Ініціали, прізвище

Про захисту допускаю:

зав. кафедри міжнародної комунікації

та політології, кандидатка

політичних наук, доцентка

Ольга ЗАСЛАВСЬКА

Підпис

Ініціали, прізвище

15 12 2025 р.

Хмельницький, 2025

ХМЕЛЬНИЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Факультет міжнародних відносин і права

Кафедра міжнародної комунікації та політології

Освітній рівень другий (магістерський)

Галузь знань 05 «Соціальні та поведінкові науки»

Спеціальність 053 «Політологія»

Освітня програма освітньо-професійна програма «Політологія»

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри міжнародної
комунікації та політології

_____ Ольга ЗАСЛАВСЬКА

підпис

протокол №7 від 17 березня 2025 р.

ЗАВДАННЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ Дмитра МАКАРОВА

Ім'я, ПРИЗВИЩЕ здобувача

1. Тема кваліфікаційної роботи: «Міграційні процеси і праві рухи в Західному світі»

Керівник кваліфікаційної дипломної роботи: Юрій МУДРИК, канд. політ. наук, доц.

Затверджено наказом ректора університету від 25 серпня 2025 р. № 65

2. Строк подання здобувачем роботи на кафедру 01 грудня 2025 р.

3. Вихідні дані до роботи: матеріали звіту з переддипломної практики, матеріали наукових досліджень з міграційних процесів 2015–2025 рр., офіційна статистика ЄС, FRONTEX, ІОМ, UNHCR, аналітичні матеріали щодо діяльності правих партій та рухів у Європі та США, дані про українських біженців після 2022 року, законодавчі акти, урядові програми міграційної політики країн Заходу.

4. Зміст кваліфікаційної дипломної роботи (перелік питань, які потрібно розробити): Розділ 1 Міграційні процеси ХХІ століття. Європейська міграційна криза 2015 року: причини, динаміка, політичні наслідки. Міграційна криза на кордоні США та Мексики.

Висновки до розділу. Розділ 2. Вплив масової міграції на держави Глобальної Півночі.

Соціально-економічний, культурний та безпековий вплив міграції на ЄС. Особливості політики США щодо міграції. Висновки до розділу. Розділ 3. Реакція правих політичних сил на виклики масової міграції. Праві популістські рухи як політична відповідь на міграцію.

Антимігрантська риторика: біженці, іслам, мультикультуралізм. Досвід українських біженців після 2022 року в європейському дискурсі. Інституційні та законодавчі зміни під впливом правих сил. Висновки до розділу. Висновки. Список джерел.

1. Перелік графічного матеріалу: 2 таблиці.

2. Консультанти розділів кваліфікаційної роботи

Розділ	Прізвище, ініціали та посада консультанта	Підпис, дата	
		завдання видав	завдання прийняв
1	Посвістак О.А., д-р психол.н., проф.		
2	Посвістак О.А., д-р психол.н., проф.		
3	Посвістак О.А., д-р психол.н., проф.		

Дата видачі завдання 17 березня 2025 р.

КАЛЕНДАРНИЙ ПЛАН

№ з/п	Назва етапів (розділів) кваліфікаційної роботи магістра	Строк виконання етапу роботи	Примітка
1	Вибір теми дослідження. Визначення об'єкта і предмета дослідження, постановка мети і завдань	До 01 травня 2025 р.	виконано
2	Визначення теоретико-методологічних засад дослідження. Обґрунтування актуальності досліджуваної проблеми	До 01 червня 2025 р.	виконано
3	Збір фактичного матеріалу за предметом дослідження	До 01 вересня 2025 р.	виконано
4	Обробка зібраного матеріалу, проведення (за потреби) власних емпіричних досліджень	До 10 вересня 2025 р.	виконано
5	Написання початкового варіанта Вступу кваліфікаційної роботи	До 25 вересня 2025 р.	виконано
6	Написання I розділу кваліфікаційної роботи	До 01 жовтня 2025 р.	виконано
7	Підготовка повного тексту основної частини роботи. Формулювання проміжних висновків за розділами	До 03 листопада 2025 р.	виконано
	Написання початкового варіанта Висновків кваліфікаційної роботи. Консультування у наукового керівника щодо повного змісту КР	До 10 листопада 2025 р.	виконано

	Виправлення недоліків, складання та оформлення кінцевого варіанта тексту КР	До 24 листопада 2025 р.	виконано
8	Підготовка тексту виступу, слайдів презентації до захисту КР. Консультації щодо них з науковим керівником	До 01 грудня 2025 р.	виконано
9	Попередній захист кваліфікаційної роботи.	05 грудня 2025 р.	виконано
10	Захист кваліфікаційної роботи (відповідно графіку)	19 грудня 2025 р.	виконано

Здобувач _____ Дмитро МАКАРОВ

Керівник роботи _____ Ім'я, ПРІЗВИЩЕ
Юрій МУДРИК

АНОТАЦІЯ НА КВАЛІФІКАЦІЙНУ РОБОТУ

Тема кваліфікаційної роботи «Міграційні процеси і праві рухи в Західному світі»

Здобувач Дмитро МАКАРОВ
Керівник Юрій МУДРИК

Кваліфікаційна робота включає 77 сторінок, 2 таблиці, список використаних джерел складає 70 найменувань.

Ключові слова: міграція, праві рухи, популізм, ЄС, США, біженці, політичні наслідки.

Об'єкт дослідження: Міграційні процеси в Європі та Північній Америці у ХХІ столітті.

Предмет дослідження: Політичні реакції та стратегії правих рухів у країнах Глобальної Півночі на виклики масової міграції.

У першому розділі роботи розглянуто ключові міграційні кризи ХХІ століття, зокрема кризу 2015 року в ЄС та кризу на кордоні США й Мексики. Проаналізовано історичні передумови, причини, динаміку міграційних потоків та недоліки існуючих механізмів регулювання. Особливу увагу приділено впливу нових викликів — пандемії COVID-19 та російсько-української війни.

У другому розділі висвітлено основні впливи міграції на держави: економічний, соціальний, культурний, релігійний та безпековий. Досліджено політичну поляризацію в Європейському Союзі, кризу солідарності, а також специфіку імміграційної політики США.

У третьому розділі проаналізовано реакцію правих популістських сил на масову міграцію: риторичні стратегії, ідеологічні наративи, політичну мобілізацію та інституційні зміни. Окрема увага звернена на антимігрантську, антиісламську та антибіженську риторику, а також на контекст українських біженців після 2022 року та їх сприйняття у європейському політичному дискурсі.

За результатами дослідження встановлено, що масова міграція стала ключовим тригером посилення правих рухів у країнах Європи та у Сполучених Штатах Америки; праві сили активно використовують міграційну тематику для електоральної мобілізації; криза солідарності в ЄС значною мірою спричинена національними інтересами держав-членів; українські біженці сформували нову модель «легітимності» біженця в європейському дискурсі.

Одержані результати можуть бути використані для у розробці політики міграційної безпеки; у дослідженнях політичного популізму; у подальших наукових роботах щодо міграційних процесів; у навчальних дисциплінах з політології та міжнародних відносин.

Дипломник _____ Дмитро МАКАРОВ

Дата подання кваліфікаційної роботи до захисту _____ 2025р.

ЗМІСТ

ВСТУП	2
РОЗДІЛ 1 МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ 21-ГО СТОЛІТТЯ	5
1.1. Міграційна криза 2015-го року	5
1.2. Криза на кордоні США та Мексики	23
РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ РУХІВ НА ЗАХІДНИЙ СВІТ	26
2.1. Економічний, релігійний, культурний та безпековий фактори в Європі після 2015-го року	26
2.2. Фактор міграції у політиці США	29
РОЗДІЛ 3. РЕАКЦІЯ ПРАВИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ НА ВИКЛИКИ МАСОВОЇ МІГРАЦІЇ	32
3.1. Праві популістські рухи як політична відповідь на міграцію	32
3.2. Політична риторика щодо біженців, ісламу, мультикультуралізму	44
3.3. Досвід українців після початку повномасштабної війни	53
3.4. Інституційні та законодавчі зміни під впливом правих сил	57
ВИСНОВКИ	68
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	70

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. У XXI столітті міграція перетворилася на один із ключових глобальних процесів, що значною мірою визначають соціально-політичний, економічний та культурний ландшафт сучасності. Масштабні міграційні потоки, спричинені війнами, економічною нерівністю, політичною нестабільністю та змінами клімату, стали потужним викликом для традиційних уявлень про державний суверенітет, національну ідентичність та міжнародну безпеку. Особливої гостроти ці процеси набули після міграційної кризи в Європі 2015 року та подій на кордоні між США та Мексикою, які не лише продемонстрували волатильність існуючих інституцій, але й стали каталізатором глибинних суспільних трансформацій та політичної поляризації в країнах Заходу.

Саме в цих умовах спостерігається значне посилення впливу правих політичних сил, які зробили протидію масовій міграції центральним елементом своєї ідеології та політичної практики. Їхня популістська риторика, заснована на критиці мультикультуралізму, захисті національної ідентичності та акцентуванні на безпекових загрозах, знайшла широкий відгук серед електорату, незадоволеного діями традиційних партій. Досвід українських біженців після початку повномасштабної російської агресії в 2022 році додав новий вимір до цієї дискусії, протиставляючи «легітимних» біженців війни «нелегітимним» економічним мігрантам і ще більше ускладнюючи політичні дебати.

Ступінь наукової розробленості проблеми. Питання міграції, її впливу на суспільство та політику широко висвітлені в працях вітчизняних та зарубіжних учених. Феномен правого популізму також є предметом ґрунтовного аналізу в політологічній науці. Проте комплексне дослідження взаємозв'язку між конкретними міграційними кризами, їх соціально-економічними наслідками та подальшим підйомом правих політичних сил, зокрема з урахуванням нового українського контексту, потребує подальшого поглибленого вивчення.

Метою дипломної роботи є комплексний аналіз впливу масової міграції на політичну динаміку країн Заходу та вивчення специфіки політичної відповіді правих сил на ці виклики.

Для досягнення поставленої мети в роботі вирішуються такі завдання:

1. Дослідити причини, перебіг та наслідки ключових міграційних криз ХХІ століття: кризи 2015 року в Європі та кризи на кордоні США та Мексики.
2. Проаналізувати багатовимірний вплив міграційних процесів на соціально-економічну, культурно-релігійну та безпекову сфери в європейських країнах та США.
3. Дослідити ідеологічні засади, риторичні стратегії та механізми мобілізації правих популістських рухів, що сформувалися як відповідь на міграційні виклики.
4. З'ясувати особливості політичної дискусії щодо українських біженців у порівнянні з попередніми міграційними хвилями.
5. Оцінити конкретні інституційні та законодавчі зміни, ініційовані або спричинені посиленням правих політичних сил у контексті міграційної політики.

Об'єкт дослідження – міграційні процеси в Європі та Північній Америці в ХХІ столітті та їхній вплив на політичну систему.

Предмет дослідження – політична стратегія та практика правих сил у країнах Заходу у відповідь на виклики масової міграції.

Теоретико-методологічна основа роботи базується на принципах системного підходу, що дозволяє розглядати міграцію як комплексне явище, а також на порівняльно-історичному методі для аналізу паралелей та відмінностей між кризами в Європі та США. У роботі також використовуються інституційний метод для вивчення політичних механізмів та метод критичного дискурс-аналізу для дослідження публічної риторики політиків.

Структура роботи обумовлена поставленими завданнями та складається зі вступу, трьох розділів, висновків та списку використаних джерел. У першому розділі розглядаються історичні та сучасні аспекти ключових міграційних криз. Другий розділ присвячено аналізу впливу міграції на різні сфери життя західних суспільств. У третьому розділі досліджується безпосередньо політична відповідь правих сил – від ідеології та риторики до конкретних інституційних змін, а також аналізується унікальний досвід українських біженців.

РОЗДІЛ 1 МІГРАЦІЙНІ ПРОЦЕСИ 21-ГО СТОЛІТТЯ

1.1. Міграційна криза 2015-го року

Міграційна криза в Європейському Союзі та її негативний вплив на різні аспекти розвитку є однією з найбільш вивчених тем у науковій літературі. Цій проблемі присвятили свої дослідження такі вчені, як Гончаренко А.О., Демчишина В.Р., Заставна О.П., Малиновська О.С., Марковська Г.В., Пак Н.А., Проценко О.М., Священко З.В., Шелемба М.М., Узун Ю.В., Чернега О.П., Яковенко Ю.Ю. та інші [1]. Однак питання безпекових загроз, пов'язаних із міграційною кризою, досі залишається недостатньо дослідженим. Серед українських науковців окремі аспекти цієї теми розглядали Луцишин Г.В., Кісіль Р.Л., Пак Н.А. та інші [2], але жоден з них не провів комплексного дослідження впливу міграційної кризи на безпеку ЄС з урахуванням сучасних викликів, таких як пандемія COVID-19, російська збройна агресія проти України та інших факторів, що впливають на формування міграційної політики ЄС у контексті безпеки Союзу та його держав-членів. Більше уваги цій проблематиці приділили зарубіжні дослідники, серед яких Ахмед І., Вольфелд М., Греч О., Естевенс Дж., Каунерт К., Кіннвал С., Кокрейн Ф., Маннерс І., Хасан Н. та інші, хоча їхні роботи також відрізняються вузькоспеціалізованим підходом до міграції як загрози або виклику для ЄС [3].

Міграційну кризу в Європі, спричинену масовим притоком біженців і переселенців із зон збройних конфліктів, територій, де посилюється насильство, а також регіонів із несприятливими умовами життя, можна віднести до найважливіших криз сучасності. Криза, що почалася в країнах Європейського союзу у квітні 2015 року через неконтрольований потік біженців і мігрантів із Близькосхідного регіону, а також низки африканських та азійських держав із складними соціально-економічними умовами, негативно вплинула на перспективи розвитку як окремих держав-членів ЄС, так і Європейського співтовариства в цілому [4]. Нові виклики, такі як COVID-19 [5], міграційна криза на білоруському кордоні з ЄС у 2021 році [6],

міграційна криза в Середземномор'ї [7] та російсько-українська війна [8], ще більше загострили міграційну кризу в ЄС.

Сьогодні міграційна криза становить дедалі більшу небезпеку для безпеки сучасної Європи, створюючи серйозні загрози політичній, соціальній та економічній безпеці регіону.

Для аналізу масштабів міграційної загрози важливо зрозуміти, які сфери суспільного життя охоплює проблема безпеки, спричинена міграційною кризою в ЄС, та визначити причини її посилення.

Міграційний фактор створює небезпеку зростання економічної та соціальної напруженості [6]. Часто мігранти не можуть інтегруватися в європейське суспільство через різні причини, осідаючи в неблагополучних районах і стаючи учасниками нелегального бізнесу та "тіньової" економіки. Великий приплив мігрантів також є джерелом доходів для організованої злочинності, що погіршує криміногенну ситуацію в європейських містах і підриває соціальну безпеку.

Чисельні економічні проблеми мігрантів часто призводять до того, що їх відносять до "соціально незахищених" верств. Як зазначає Вінтіла Д., "на тлі зростання етнічного різноманіття, сильної політизації міграції та вразливості мобільних осіб до соціальних ризиків, доступ мігрантів та їхніх нащадків до соціального забезпечення став ключовою сферою занепокоєння в усіх європейських демократіях" [2]. Місцеві жителі побоюються, що приплив мігрантів спричинить зниження заробітної плати, підвищення безробіття серед громадян країни, зростання вартості житла та споживчих товарів [8]. Також поширено думку, що мігранти є тягарем для систем соціального забезпечення країн, що приймають, оскільки вони не розглядаються як частина "Європи" і, відповідно, не повинні повністю користуватися її соціальними перевагами.

До економічних загроз належать:

1. Розширення тіньової економіки, що призводить до значних податкових втрат для держав-членів ЄС.

2. Зростання неконтрольованих ринків контрафактних товарів та послуг.
3. Підвищення рівня контрабанди.
4. Поширення негативних тіньових практик і стереотипів в економіці [9].

Стабільність політичної сфери підривається великою кількістю мігрантів, які створюють власні організації, іноді радикальні, для захисту своїх інтересів і боротьби за рівні права. Це дестабілізує політичну систему європейських держав. Крім того, територіальна цілісність держав ЄС може опинитися під загрозою через зміну етнічного складу населення. Етнічні групи, що формуються, часто борються не лише за рівні права, але й за можливість проживати відокремлено, що провокує сепаратистські настрої та міжетнічні конфлікти. Політична активність мігрантів також сприяє зростанню популярності ультраправих політичних партій, які виступають проти подальшого міграційного процесу, відстоюючи ідентичність своїх держав.

Мігранти розглядаються як політична загроза через їхній зв'язок із країнами походження, що може впливати на двосторонні відносини. Діаспори можуть чинити тиск на країни перебування під час проведення політики щодо їхніх батьківщин. Ще більшу стурбованість викликають прагнення мігрантів закріпитися у владних структурах країн перебування. Як зауважує дослідник із Університету Гента (Бельгія) Земні С., "класична ідея, що тільки громадяни є частиною політичної спільноти, поступово розмивається" [10].

Прихильники ультраправих політичних партій активно виступають проти подальшого прийому мігрантів європейськими державами, вважаючи, що цей процес назавжди змінить усталений лад у країнах Європи на гірший, оскільки мігранти приносять зовсім інші культурні цінності та традиції.

Однією з найсерйозніших проблем, пов'язаних із міграційним чинником, є поширення тероризму [11]. Мігранти використовуються не лише для перевезення контрабанди, але й для поширення впливу терористичних

організацій. Прихильники терористичних груп проникають на територію Європи разом із мігрантами і вчиняють терористичні акти, що підривають усі сфери життя європейського суспільства. Події останніх років яскраво демонструють зв'язок між міграційними потоками та збільшенням терористичних актів на території Європи.

Міграція також є культурним викликом: хоча її часто представляють як управлінську проблему, пов'язану з економічними та трудовими міркуваннями, вона, по суті, кидає виклик і підриває національний та культурний образ європейських держав. Управління міграцією відображає культурні цінності та якості, які громади ідентифікують у собі [12].

Чи стає міграція загрозою безпеці, залежить від низки умов: культурної близькості мігрантів та приймаючого суспільства, помітності міграції, використовуваних каналів міграції та результатів минулої міграційної політики. Під культурними відмінностями маються на увазі розбіжності за расою, мовою та релігією.

Найбільшу загрозу безпеці ЄС несе нелегальна міграція, яка викликає:

1. Деформацію соціальної, демографічної та територіальної структур суспільства.
2. Загострення конкуренції на місцевих ринках праці та житла.
3. Зіткнення етнічних стереотипів і норм поведінки.
4. Криміналізацію суспільства.
5. Виникнення осередків соціальної напруженості.
6. Зростання ксенофобії та екстремізму.
7. Поширення соціальних хвороб тощо.

Як зазначає Спеціальний доповідач ООН Франсуа Крепо, "на жаль, у контексті міграційної політики Європейського союзу нелегальна міграція здебільшого розглядається як загроза безпеці, якій потрібно запобігти" [13].

Проблему "міграції та безпеки в ЄС" можна розділити на дві складові: безпеку самих мігрантів та безпеку європейського суспільства та держав-членів ЄС. Зв'язок між міграцією та безпекою є двостороннім, і

структурні характеристики міграції мають велике значення для обох сторін. Навіть невелика, але постійна міграція може мати кумулятивний ефект і підточувати систему безпеки.

Для подолання міграційної кризи необхідно розробити та затвердити нові принципи та програми дій, встановити довгострокові цілі та пріоритети міграційної політики з урахуванням сучасних умов. Останнім часом ЄС вживає комплексних заходів для врегулювання міграційної кризи, включаючи прийняття законодавства про права та умови в'їзду до ЄС членів сімей мігрантів, кваліфікацію, студентів; директиву про повернення нелегальних мігрантів; запровадження санкцій до роботодавців, які використовують нелегальну робочу силу; впровадження "Пакту про міграцію та притулок" та інших важливих документів.

Однак серйозні проблеми, пов'язані з міграцією, зокрема нелегальні міграційні потоки, залишаються актуальними [14]. Для їх вирішення країни повинні:

1. Встановити ефективний контроль за міграцією, спрямований на запобігання або обмеження нелегального в'їзду до країн-членів ЄС.
2. Зміцнити національну та європейську ідентичність.
3. Збільшити інвестиції у професіоналізацію служб зайнятості та активізацію ринку праці з урахуванням потреб мігрантів і вимог суспільства щодо справедливого розподілу соціального захисту.
4. Впровадити інші заходи, спрямовані на перетворення міграції з загрози на перевагу.

Протиріччя між державами-членами ЄС щодо розселення мігрантів поглиблюють розкол у ЄС. До тих пір, поки не буде налагоджений діалог між країнами та поки кожна з них не припинить перекладати відповідальність на інших, проблема міграційної кризи залишатиметься невирішеною.

Міграційна криза в ЄС показала, що жодні заходи щодо контролю кордонів, виявлення та депортації нелегальних мігрантів не здатні повністю вирішити проблему нелегальної міграції. Європа, зосередившись на захисті

власної безпеки, іноді забуває про принципи прав людини, на яких заснована її сучасна політична система.

Реакція ЄС на міграційну кризу свідчить про невирішене протиріччя між підходами, орієнтованими на національну безпеку, та тими, що зосереджені на безпеці людей. Офіційна риторика акцентує увагу на гуманітарних аспектах, але реальні дії часто зводяться до обмеження нелегальної міграції через управління міграцією та кордонами [15].

Однак не можна розглядати всю міграцію як загрозу безпеці ЄС. Міграційна криза також є рушійним фактором економічних, соціальних та політичних реформ у регіоні, успішне впровадження яких є запорукою стабільного функціонування та розвитку ЄС. Але для розкриття потенціалу міграції та перетворення її на перевагу необхідна ефективна політика ЄС щодо управління міграційними потоками.

Ці обставини призвели до незадоволення ряду країн ЄС, які вважали, що на них покладено надмірний тягар. Виникла напруженість у відносинах між окремими державами-членами та протиріччя між національними і загальноєвропейськими органами влади.

Дослідники, такі як Е. Тілман, вважають, що дотримання принципу солідарності при розподілі "міграційного навантаження" було, в найкращому випадку, лише символічним. Сукупність заходів у відповідь на міграційну кризу продемонструвала, що національні держави Європи продовжують віддавати пріоритет власним інтересам, нехтуючи проголошеними принципами. Хоча криза створила можливості для гармонізації законодавства про захист біженців та посилення співпраці з третіми країнами, на практиці переважають підходи, засновані на класичному реалізмі. Це дозволяє припустити, що в політичній сфері ЄС спостерігається повернення до реалій, подібних до тих, що існували півстоліття тому.

Прийняття Женевської конвенції та додаткового протоколу до неї стало певним обмеженням державного суверенітету на користь захисту прав людини. Європейська інтеграція також сприяла прогресу в цій сфері на

регіональному рівні. Питання міграції, надання притулку та міжнародної поліцейської співпраці увійшли до порядку денного Європейських співтовариств ще з 1970-х років.

Після Другої світової війни транскордонна міграція, переважно трудова, стала помітним соціально-економічним чинником європейської інтеграції. Це особливо посилилося після прийняття Єдиного європейського акту, який визнав міграційну сферу пріоритетною. Ще до цього, під егідою Ради Європи, були створені "Група Треві" (1976) та спеціальні робочі групи з питань імміграції, що стало початком формування спільних підходів до регулювання міжнародної міграції.

Важливим кроком у формуванні спільного політичного курсу стала Шенгенська угода 1985 року, спочатку підписана п'ятьма державами. Основною ідеєю документа було встановлення вільного руху громадян у межах Шенгенської зони. Ця система започаткувала:

- Координовану систему надання притулку
- Спільну візову політику
- Поглиблену співпрацю у судовій та правоохоронній сферах

Однак, парадоксальним чином, радикальна лібералізація внутрішніх кордонів супроводжувалася посиленням контролю на зовнішніх кордонах ЄС щодо потоків міжнародних мігрантів.

З набуттям чинності Маастрихтської угоди (1993) юстиція та внутрішні справи стали "третьою опорою" ЄС. Хоча це був важливий крок, міждержавний характер цієї "опори" обмежував її ефективність. Амстердамський договір (1997) переніс питання візової політики, надання притулку, імміграції та вільного переміщення осіб до компетенції "першої опори". Також відбулася інтеграція Шенгенської системи до *Acquis communautaire* ЄС, що означало посилення комунітарного підходу до цих питань.

Після набуття чинності Амстердамським договором було започатковано "Програму Тампере" (1999-2004 рр.), метою якої було

створення "простору юстиції, свободи, безпеки". Ця програма була спрямована на:

- Розвиток партнерства з країнами походження мігрантів
- Забезпечення справедливого ставлення до мігрантів
- Створення спільної європейської системи надання притулку
- Ефективне регулювання міграційних потоків

Цілі програми демонстрували, що міграційна політика ЄС поєднує як внутрішні, так і зовнішньополітичні аспекти.

Наступним етапом стала "Гаазька програма" (2004-2009 рр.), яка визначила внутрішні та зовнішні рамки безпекових аспектів міграції. Третьою програмою була Стокгольмська програма (2010-2014 рр.), орієнтована на переоцінку та вдосконалення відповідного законодавства. Однак її ефективність виявилася нижчою через політичні, економічні та геополітичні проблеми:

- Економічна криза 2008 року
- Посилення популістської політики щодо обмеження міграції
- Наслідки "арабської весни" з 2011 року

Еволюція глобального підходу до міграції

З 2005 року на політику ЄС впливали програми:

- "Глобальний підхід до міграції" (GAM) - зосереджений на боротьбі з нерегулярною міграцією, сприянні регулярній міграції та розвитку співпраці з третіми країнами
- "Глобальний підхід до міграції та мобільності" (GAMM, з 2011 року) - розширив завдання:
 - Організація регулярної міграції та мобільності
 - Запобігання нерегулярній міграції та торгівлі людьми
 - Просування міжнародного захисту
 - Максимізація позитивного впливу міграції

Криза 2015 року та необхідність реформ

Масштабна міграційна криза 2015 року, зумовлена конфліктом у Сирії, виявила неефективність існуючих механізмів регулювання та необхідність нових підходів для роботи в надзвичайних умовах.

У відповідь на кризу ЄС запровадив План дій надзвичайного стану, що передбачав:

- Активізацію спільних операцій у Середземному морі
- Розробку заходів щодо боротьби з торгівлею людьми
- Регулярні зустрічі під егідою Європолу
- Створення нових програм рееміграції
- Координацію дій з третіми країнами

Ці заходи стали першою спробою системної відповіді на міграційні виклики, що вимагали корінного перегляду існуючих підходів і стратегій Європейського Союзу.

Проте, як відзначають багато європейських експертів, найефективнішими у таких напрямках, як прийом трудових мігрантів і біженців, залишаються рішення, прийняті на національному рівні.

Дослідники, такі як Фоурі, Гавас і Кнолл, звертають увагу на парадокс: незважаючи на ієрархічну систему регулювання міграційних процесів в ЄС, у владних колах держав-членів постійно зберігаються скептичні настрої щодо наднаціональних органів, таких як FRONTEX. На практиці країни ЄС часто реалізують міграційну політику, виходячи з власних інтересів і ціннісних установок, навіть коли вони суперечать задекларованим на рівні ЄС принципам солідарності, справедливого розподілу навантаження та гостинності.

Реалізація Європейського порядку денного щодо міграції (ЕАМ)

В рамках ЕАМ Єврокомісія запровадила два комплекси заходів у 2015 році. Перший комплекс, прийнятий у травні, включав шість заходів, спрямованих на подолання кризової ситуації в Середземному морі.

Ключовим інструментом стало створення Екстреного механізму переміщення для зменшення навантаження на Грецію та Італію, які стикнулися з масовим напливом біженців. За рішеннями Ради ЄС від вересня 2015 року:

- Мало відбутися переміщення 24 000 осіб з Італії та 16 000 з Греції
- Через тимчасовий механізм планувалося переселити 120 000 осіб протягом двох років
- Переміщення мало тривати з 15 вересня 2015 року до 17 вересня 2017 року

Політичні протиріччя та проблеми реалізації

Рішення від 15 вересня 2015 року було прийняте більшістю голосів, але не одноголосно:

- Проти проголосували: Словаччина, Чехія, Румунія, Угорщина
- Утрималася: Фінляндія

Фактичні результати виявилися значно нижчими за заплановані:

- За два роки (2015-2017) було переміщено лише близько 32 000 осіб
- З Італії - 10 265 осіб
- З Греції - 21 238 осіб

Опозиція країн Вишеградської групи

Особливої опозиції зазнали квоти на переміщення з боку країн Вишеградської групи:

- Польща та Угорщина, де при владі перебували правопопулістські партії, відкрито заявляли, що обов'язкові програми переміщення загрожують їхнім національним, економічним і культурним інтересам
- Вони не лише не виконали рішення Єврокомісії, але й порушили принцип солідарності
- Словаччина та Чехія зайняли менш конфронтаційну, але все ж критичну позицію

Ця ситуація продемонструвала глибоку кризу солідарності в ЄС і підірвала легітимність Союзу як у моральному, так і в юридичному аспектах,

показавши обмеженість наднаціонального підходу до міграційної політики в умовах, коли національні інтереси часто виявляються пріоритетнішими за спільні європейські цінності.

Незважаючи на тиск, дві країни Вишеградської групи прийняли лише 28 біженців, тоді як Угорщина та Польща взагалі відмовилися від участі в програмі. Згідно з теорією політичного реалізму, такі дії є раціональними: держави прагнуть захистити свій суверенітет та безпеку, розглядаючи спільні квоти на біженців як загрозу своїм інтересам.

У відповідь Єврокомісія ініціювала правові процедури щодо цих країн, однак санкції лише посилили їхній опір. Спроби ЄС створити постійну систему розселення мігрантів з 2016 року блокуються небажанням країн-членів та антиіміграційною риторикою правих партій.

Така позиція окремих держав підриває нормативну основу ЄС, його «м'яку силу» та легітимність. Вони надають пріоритет національній безпеці та контролю над кордонами, ставлячи їх вище за загальноєвропейські цінності. Це суперечить міжнародним принципам, таким як заборона на примусове повернення біженців (*non-refoulement*), що зобов'язує захищати тих, хто шукає притулку.

У пошуках виходу з кризи ЄС розробив альтернативні механізми: посилення захисту зовнішніх кордонів через Агентство берегової охорони, угоди про реадмісію з третіми країнами (наприклад, з Туреччиною), а також реформування так званої «Дублінської системи», яка зайшла в глухий кут.

У 1990 році була укладена Дублінська конвенція, яка набула чинності лише у 1997 році після ратифікації всіма країнами-членами. Окрім самої конвенції, держави-члени також підписали між собою угоди про реадмісію, які дозволяли повертати шукачів притулку до третіх країн, визнаних безпечними, якщо вони вже перебували на їхній території. Цей принцип повернення до безпечних третіх країн знайшов підтримку і в Дублінській конвенції.

Незважаючи на те, що Дублінська конвенція вважається фундаментом спільної європейської міграційної політики, вона неодноразово піддавалася критиці за створення умов для порушень прав людини на міжнародному рівні та перевантаження прикордонних регіонів. Нова редакція документа - "Регламент Дублін II" від 2003 року - зберегла концепцію "третьої безпечної країни" без суттєвих змін. "Регламент Дублін III", що діє з 2013 року, лише додав деякі зобов'язання для держав щодо оцінки наслідків повернення шукачів притулку до інших країн.

Міграційна криза останніх років яскраво продемонструвала неспроможність Дублінської системи відповідати сучасним викликам, що змусило Єврокомісію запропонувати низку реформ у 2017 році. Однак замість корінного перегляду системи, було додано лише декілька додаткових положень, які не виявилися ефективними.

Згідно з пропозиціями Комісії, було запроваджено "коригувальний механізм розподілу", що базувався на критеріях щільності населення та ВВП держав-членів. У випадку, коли держава відмовлялася приймати шукачів притулку з країни, що перебуває під тиском, передбачалася "система фінансової солідарності" з обов'язковою виплатою 250 000 євро за кожного відхиленого шукача притулку протягом 12 місяців.

Хоча ця ініціатива мала на меті посилити солідарність і відповідальність в ЄС, країни-члени так і не досягли консенсусу, незважаючи на тривалі обговорення. Такі держави як Угорщина, Італія, Чехія, Словаччина, Польща та Румунія вважали, що запропоновані зміни суперечать принципу субсидіарності. Угорщина категорично відкинула обов'язкові квоти у 2018 році, закликаючи до зміцнення системи безпеки та політики депортації. Інші країни, зокрема Італія, Кіпр, Мальта, Греція та Іспанія, різко критикували запропоновані механізми розподілу біженців.

Для посилення безпеки зовнішніх кордонів ЄС у жовтні 2016 року на базі FRONTEX було створено Європейське агентство кордонів та берегової охорони. До його основних завдань увійшли:

- Проведення пошуково-рятувальних операцій
- Моніторинг переміщення осіб
- Виявлення та запобігання транскордонним злочинам
- Оцінка загроз безпеці
- Організація операцій з повернення мігрантів

Однак діяльність агентства викликала суспільну критику, зокрема через звинувачення у перетворенні на "депортаційний офіс ЄС" з надмірним акцентом на процедури примусового повернення мігрантів.

Окремої уваги заслуговують дії окремих держав-членів ЄС у сфері міграційної політики. Такі країни, як Австрія, Данія, Франція, Німеччина, Норвегія та Швеція, з 2015 року вдалися до тимчасового призупинення дотримання Шенгенських угод, відновивши внутрішній прикордонний контроль. Ці заходи тривають значно довше за встановлений дво-річний ліміт, що свідчить про суперечливість та наявність вад у чинних регламентах.

Важливим фактором стало також вплив пандемії COVID-19 з 2020 року. Надзвичайні обставини, спричинені поширенням коронавірусу, надали державам додаткові підстави для посилення контролю на внутрішніх кордонах. Крім того, інформаційна домінанта теми пандемії в публічному просторі відсунула проблему міграції на другий план.

Найновішою ініціативою на євроінтеграційному рівні став представлений у вересні 2020 року план "обов'язкової солідарності". На думку аналітиків, ця пропозиція спрямована на пом'якшення антиімміграційних настроїв серед держав-членів. Як зазначила голова Єврокомісії Урсула фон дер Ляйен, "ми прагнемо жити відповідно до наших цінностей, одночасно реагуючи на виклики глобалізованого світу... усвідомлюючи, що стара система більше не функціонує".

На відміну від обов'язкових квот на розміщення біженців, яких вимагали правозахисні організації, новий план передбачає:

- Посилений прикордонний контроль

- Прискорені процедури депортації осіб, які отримали відмову в наданні притулку
- Можливість для країн, що не бажають приймати мігрантів, брати на себе організацію їх повернення до країн походження

Такий підхід може свідчити про еволюцію принципу солідарності в бік більш прагматичної та менш нормативно обтяженої концепції, ніж це мало місце раніше.

Європейська міграційна криза 2015 року стала однією з наймасштабніших гуманітарних катастроф у Європі з часів Другої світової війни, викликаною масовим напливом мігрантів з країн Африки та Близького Сходу, охоплених війнами та конфліктами. Ця криза мала глибокі соціальні, економічні, політичні та гуманітарні наслідки для Європейського Союзу (ЄС) та його країн-членів. Нижче наведено всебічний звіт, структурований за основними аспектами: фоном, причинами, ключовими подіями, реакціями країн, наслідками, статистикою та іншими релевантними деталями.

Європейська міграційна криза 2015 року була спричинена значним збільшенням кількості мігрантів, які намагалися дістатися Європи, переважно через Середземне море та сухопутні кордони. Ця криза стала випробуванням для ЄС, особливо в контексті Шенгенської угоди, яка передбачала вільне переміщення між країнами-членами без внутрішніх кордонів. Наплив мігрантів, переважно з Сирії, Іраку, Афганістану та інших регіонів, охоплених конфліктами, призвів до значного тиску на інфраструктуру, ресурси та політичну єдність ЄС. Єврокомісар з питань розширення та добросусідства Йоганнес Ган зазначив, що на середину вересня 2015 року кількість мігрантів була найбільшою в історії людства, перевищуючи навіть показники після Другої світової війни [16].

Криза також підкреслила недоліки в системі прийому біженців та розподілу навантаження між країнами ЄС, що призвело до нерівномірного розподілу мігрантів і загострення суперечок між державами-членами. Гуманітарні аспекти кризи, такі як численні жертви під час переправ через

Середземне море, а також трагічні випадки, як-от виявлення тіл 71 біженця в закритій вантажівці в Австрії, привернули світову увагу до проблеми.

Історично Європа завжди була привабливою для мігрантів з часів колоніалізму, але криза 2015 року виділяється своїм масштабом. З 1950-х років мільйони мусульман емігрували до Франції, становлячи близько 8% населення в 2015 році, а Німеччина прийняла 3,5 мільйона турецьких гастарбайтерів. Однак у 2015 році потік став некерованим через раптове зростання.

Масова міграція до Європи була зумовлена насамперед конфліктами та нестабільністю в країнах походження мігрантів, таких як Сирія, Ірак та Афганістан. Війни, громадянські конфлікти та економічна нестабільність змушували людей шукати безпечного притулку. ЗМІ та блогери також вказували на можливий зв'язок між напливом біженців і зовнішніми факторами, зокрема російською агресією проти України та підтримкою Сирією, союзником Росії, політики, яка могла сприяти еміграції. Президент Сирії Башар Асад, за даними ЗМІ, використовував пропаганду, закликаючи людей залишати країну, що могло бути частиною стратегії для зменшення опозиційного населення. Росія, зі свого боку, спонсорувала крайні праві європейські організації та антиісламські рухи, що, за деякими даними, мало на меті дестабілізацію Європи та відволікання уваги від підтримки України.

Арабська весна 2010-2011 років у Тунісі, Єгипті та Лівії спричинила ланцюгову реакцію, включаючи сирійський конфлікт з березня 2011 року. У 2015 році потік мігрантів зріс з 153 000 у 2008 році до понад 1 мільйона, переважно сирійців, іракців, лівійців, афганців та еритрейців, які тікали від війни, етнічних конфліктів чи економічних труднощів [17].

Президент Європарламенту Мартін Шульц підкреслив, що основною проблемою не був сам наплив мігрантів, а відсутність солідарності між країнами ЄС щодо прийняття спільних правил розселення. Це призвело до нерівномірного навантаження на міграційні служби окремих держав, особливо на країни, які є першими точками входу, як-от Греція та Італія.

Відсутність єдиної політики щодо біженців загрожувала існуванню Шенгенської угоди, а протиріччя між країнами ЄС щодо розподілу мігрантів поглиблювали розкол у Союзі. Крім того, значний приток мігрантів створював фінансове навантаження: у 2015 році Єврокомісія виділила 2,4 млрд євро на вирішення проблем міграції.

Додатково, країни як Ліван, Йорданія та Єгипет припинили приймати сирійських біженців, що змусило їх рухатися далі до Європи. Репресивний режим в Еритреї змушував людей тікати від безстрокової військової служби.

Криза розпочалася навесні 2015 року з фокусом на Середземному морі. У квітні затонула баржа з близько 800 людьми біля Лівії, що стало найсмертельнішою трагедією року. Влітку потік перемістився на східний маршрут: з Туреччини до грецьких островів як Кос, Хіос, Лесбос. Понад 230 000 людей прибули в першій половині року [18].

У серпні Угорщина розмістила близько 150 000 біженців у тимчасових таборах і почала будувати паркан на кордоні з Сербією. Прем'єр Віктор Орбан використовував антимигрантську риторіку для внутрішньої політики. У вересні Німеччина призупинила Дублінський регламент для сирійців, дозволяючи їм подавати заяви безпосередньо.

Трагедія з Алана Курді в вересні спонукала до глобальної реакції. До кінця року понад 1 мільйон людей прибули морем, з 34 900 сухопутними. У листопаді теракти в Парижі посилили дебати про міграцію та тероризм, хоча зв'язок не був прямим.

Реакції були різними. ЄС запропонував квоти: 66 000 з Італії та Греції, 54 000 з Угорщини, але Угорщина відмовилася. Німеччина прийняла понад 440 000 заявок (0,5% населення), Швеція – 156 000 (1,6%), Австрія – 88 000 (1,0%).

Країни як Угорщина, Польща та Австрія відмовлялися від квот, будуючи паркани на 5 кордонах. НАТО звинуватило Росію та Асада в "зброєнізації міграції". MSF критикувала ЄС за "штучну гуманітарну кризу" через паркани та погані умови в таборах.

Операція "Софія" (2015-2020) мала на меті боротися з контрабандистами та рятувати життя. Великобританія прийняла 1000 сирійців у 2015 році, плануючи 20 000 до 2020.

Криза призвела до демографічних змін, інтеграційних викликів та поляризації. Довіра до ЄС впала, країни впровадили суворіші політики. Праві популісти зросли, поширюючи теорію "Великої заміни". Економічно: напруга на бюджети, але потенціал для зростання ВВП через робочу силу в країнах з старіючим населенням [19].

У 2017 році переселили лише 13 000 з 160 000 запланованих. Криза триває, з фокусом на покращення умов у країнах походження. У табл. 1.1 наведено статистику.

Таблиця 1.1 – Статистика

Країна походження	Частка серед прибувчих (%)	Кількість (приблизно)	Країна призначення	Заявки на притулок (2015)	На 100 000 населення
Сирія	50	650 000	Німеччина	476 000	587
Афганістан	20	260 000	Швеція	156 000	1667
Ірак	10	130 000	Угорщина	174 000	1770
Інші (Пакистан, Нігерія тощо)	20	260 000	Австрія	88 000	1000

Загалом: 1,3 млн заявок, понад 3770 загиблих [20].

Італійська мафія наживалася на мігрантах. Криза посилила дискусії про права людини, з акцентом на дітей (значна частка прибувчих). ЄС збільшив фінансування на міграцію після 2015 року. У 2024 році нелегальні перетини впали на 38% до 239 000, але криза лишається актуальною [21].

Проаналізувавши заходи, вжиті Євросоюзом для подолання міграційної кризи, можна дійти висновку, що багато з наднаціональних механізмів фактично підривали принцип справедливого розподілу відповідальності між країнами-членами щодо прийому біженців та надання захисту. Хоча

принципи солідарності та справедливості були формально закріплені в основі європейської політики, спроби ЄС гармонізувати національні стратегії виявилися неефективними.

На практиці як на національному, так і на наднаціональному рівні переважали підходи, засновані на політичному реалізмі, коли групові та корпоративні інтереси вступали в суперечність із нормативними ідеалами. Дослідження міграційної політики ЄС під час кризи, включаючи співпрацю з третіми країнами, свідчать, що практична реалізація регулярно ігнорує або навіть підриває принципи, проголошені в офіційних документах.

Аналіз внутрішніх процесів ЄС показує, що окремі держави-члени в умовах кризи діяли переважно як самостійні актори, керуючись теорією політичного реалізму, а не як частини цілісного наднаціонального утворення. Більшість країн продовжували розглядати власні національні інтереси та міркування безпеки як безумовний пріоритет, навіть коли це суперечило директивам ЄС щодо більш збалансованого розподілу біженців.

Ця ситуація породила дві фундаментальні проблеми:

По-перше, хоча держави-члени офіційно підтримують принцип солідарності, на практиці вони не демонструють бажання чи політичної волі для справедливого перерозподілу міграційного навантаження.

По-друге, масове ухилення від забезпечення права на міжнародний захист з міркувань безпеки підриває легітимність фундаментальних цінностей, на яких базується ЄС. Це проявляється у концентрації зусиль на поверненні та реінтеграції мігрантів замість створення умов для їх облаштування та інтеграції.

Яскравим прикладом цієї проблеми є провал переговорів щодо Спільної Європейської Системи притулку, що стало наслідком небажання держав-членів йти на компроміси.

У сфері контролю кордонів впровадження додаткових обмежень також відображає побоювання країн ЄС. Нова діяльність Агентства з кордонів і берегової охорони (еволюція FRONTEX) демонструє, що багато впливових

держав-членів пріоритизують відмову у в'їзді біженцям та їх повернення, навіть якщо агентство формально керується гуманітарними принципами.

Головним викликом для ЄС є не стільки "досягнення балансу" між принципом солідарності та колективною відповідальністю, скільки практична здатність знаходити консенсус між державами-членами, що керуються "національним егоїзмом", у таких ключових питаннях міграційної політики, як проблема біженців та прикордонний контроль. Саме в цьому напрямку можна шукати шляхи подальшого вдосконалення європейської міграційної політики.

1.2. Криза на кордоні США та Мексики

Криза на кордоні США та Мексики стала однією з наймасштабніших гуманітарних та політичних проблем у Північній Америці, викликаною масовим напливом мігрантів з Латинської Америки та інших регіонів, охоплених конфліктами, бідністю та насильством. Ця криза мала глибокі соціальні, економічні, політичні та гуманітарні наслідки для Сполучених Штатів, Мексики та країн походження мігрантів. Нижче наведено всебічний звіт, структурований за основними аспектами: фоном, причинами, ключовими подіями, реакціями країн, наслідками, статистикою та іншими релевантними деталями. Звіт базується на даних з офіційних джерел, таких як СВР (Митна та прикордонна служба США), Pew Research Center, а також аналітичних матеріалів від незалежних організацій, з урахуванням контр-аргументів для балансу [22].

Криза на кордоні США та Мексики є продовженням довготривалих проблем імміграції, які загострилися з 2010-х років. Кордон протяжністю понад 3100 км є одним з найбільш патрульованих у світі, але також найнебезпечнішим маршрутом для мігрантів [23]. Згідно з даними Міжнародної організації з міграції (ІОМ), з 1994 року тут загинуло понад 10 000 людей. Криза посилилася через глобальні фактори, такі як пандемія COVID-19, яка призвела до впровадження Title 42 (швидкі депортації), та

політичні зміни в США. У 2024-2025 роках фокус змістився на історично низькі рівні зустрічей, але дебати про гуманітарні порушення тривають [24].

Історично США завжди приваблювали мігрантів з Мексики та Центральної Америки, але криза 2020-х виділяється масштабом. З 1990-х років мільйони мексиканців емігрували через економічні реформи, а пост-2008 криза посилила потік. Однак у 2024 році зустрічі впали на 77% порівняно з 2023, завдяки посиленим заходам Мексики та США [25].

Масова міграція зумовлена конфліктами та нестабільністю в країнах походження. Економічний крах Венесуели, насильство в Північному трикутнику та політична нестабільність в Еквадорі, Гаїті та Нікарагуа змушують людей тікати. Зміна клімату, як посухи в Гватемалі, також грає роль. Зовнішні фактори, такі як підтримка США авторитарних режимів у Центральній Америці під час Холодної війни, сприяли довгостроковій нестабільності.

Критики вказують на лазівки в законах про притулок, які заохочують повторні спроби перетину. Політика Title 42 під час пандемії дозволяла швидкі депортації, але не карала повторні спроби, що збільшило потік.

Внутрішні фактори включають відсутність єдиної імміграційної політики. Адміністрація Байдена скасувала "Залишайся в Мексиці", що призвело до рекордних зустрічей, але впровадила нові обмеження в 2024. Критики з лівого боку звинувачують Трампа в гуманітарних порушеннях, як масові затримання, що роблять систему неефективною.

Криза розпочалася з напливу неповнолітніх у 2014 під Обамою. У 2019 під Трампом зустрічі сягнули піку через каравани. Пандемія 2020 знизила потік, але 2023-2024 стали рекордними. У 2025, під другим Трампом, оголошено надзвичайний стан, відновлено стіну, зустрічі впали на 90%. Трагедії, як загибель 686 мігрантів у 2022, підкреслили гуманітарний аспект.

США реагували по-різному: Обама депортував мільйони, Трамп будував стіну, Байден розширив легальні шляхи, але зіткнувся з критикою. У 2025 Трамп відновив жорсткі заходи, включаючи військово на кордоні. Мексика

посилила контроль, але критикує вторгнення. Критика включає порушення прав, як сімейні розлуки.

Криза призвела до демографічних змін, політичного розколу та економічних витрат (мільярди на охорону). Позитивно: мігранти сприяють ВВП. Негативно: зростання злочинності від картелів, гуманітарні кризи. У 2025 потік впав, але дебати тривають.

У табл. 1.2 наведено статистику депортацій.

Таблиця 1.2 – Статистика депортацій

Країна походження	Зустрічі (грудень 2023)	Зустрічі (серпень 2024)	Зміна (%)	Рік	Загальні зустрічі	Депортації
Гватемала	34 693	6 420	-81	2023	2 475 669	142 000
Гондурас	18 993	4 465	-76	2024	1 800 000 (прибл.)	271 000
Сальвадор	5 818	2 076	-64	2025	<100 000 (прибл.)	Н/Д
Мексика	56 240	26 824	-52			
Венесуела	46 918	626	-99			

Загалом: понад 7 млн з 2021, понад 686 загиблих у 2022 [26].

РОЗДІЛ 2. ВПЛИВ МІГРАЦІЙНИХ РУХІВ НА ЗАХІДНИЙ СВІТ

2.1. Економічний, релігійний, культурний та безпековий фактори в Європі після 2015-го року

Європейська міграційна криза 2015 року та подальші міграційні рухи стали каталізаторами значних змін у економічній, релігійній, культурній та безпековій сферах Європи. Ці процеси, зумовлені конфліктами на Близькому Сході, Африці та інших регіонах, призвели до прибуття понад 29 мільйонів мігрантів (як легальних, так і нелегальних) з 2015 по 2024 рік, з піком у 4,5 мільйона у 2023 році. Переважно з Сирії, Афганістану, Західної Африки та інших країн, мігранти вплинули на демографію, економіку та суспільство ЄС, викликавши як можливості для зростання, так і виклики для інтеграції. Нижче наведено детальний аналіз кожного фактора, базуючись на даних з досліджень, таких як звіти IMF, OECD, Pew Research та інших джерел, з акцентом на пост-2015 період. Аналіз враховує як позитивні, так і негативні аспекти, з урахуванням контр-аргументів для балансу [27].

Економічний фактор є одним з найбільш обговорюваних, оскільки міграція впливає на ринок праці, ВВП, фіскальні системи та демографічний баланс. Згідно з дослідженням *Interconomics* (2021), біженська міграція може призвести до довгострокового зростання ВВП на душу населення, особливо якщо мігранти молоді та кваліфіковані. У базовому сценарії, з інтеграцією протягом 6-9 років, зростання може сягнути 1,7%, з перервою в рентабельності до 2021-2026 років. Оптимістичний сценарій передбачає швидшу інтеграцію (3-6 років) та вищу кваліфікацію (24,3% білих комірців), тоді як песимістичний – повільнішу (9-12 років) та нижчу (17%). Ключовим є приплив капіталу: без нього зростання стає негативним (-0,62%). Дослідження використовує модель Кобба-Дугласа, адаптовану для поділу праці на високо- та низькопродуктивну, з даними з німецьких національних рахунків за 2014 рік як базовий. У ширшому контексті ЄС, IMF (2024) зазначає, що імміграція з 2015 року збільшила робочу силу на 1,8% до 2023, з потенційним зростанням ВВП на 0,7% до 2035 року, якщо інтеграція

успішна. Короткострокові витрати – 0,05-0,1% ВВП ЄС на рік, з піком у Швеції (0,7%) та Німеччині (0,27%), на порятунок, реєстрацію та базові потреби. ЄС виділив 9,2 млрд євро (0,07% ВВП) на кризу, але навантаження лягло на національні бюджети [28]. OECD підкреслює, що вплив залежить від інтеграції: мігранти часто мають нижчу освіту (44% з низьким рівнем проти 27% місцевих), що призводить до безробіття удвічі вищого та зарплат на 20% нижчих. Політики, як субсидії на зарплати в Данії (скорочення пошуку роботи на 14-24 тижні) та мовні курси в Швеції, допомагають, але затримки в дозволах на роботу (до 9 місяців) ускладнюють. Невдала інтеграція ризикує збільшити борг та соціальні витрати. Позитивно, мігранти компенсують старіння населення, зменшуючи витрати на пенсії на 0,25% ВВП до 2030. У Німеччині криза мала низький, але позитивний вплив на економіку, з дослідженням Liberty University (2023), що показує зростання ВВП завдяки робочій силі, але з викликами для регіонів з високим напливом [29]. Контр-аргументи включають регіональні диспропорції: країни як Греція та Італія зазнали більшого тиску, з витратами на інфраструктуру та втратами в туризмі через кризу. Загалом, економічний вплив позитивний у довгостроковій перспективі для країн з ефективними програмами, але викликає напругу в бюджетах та ринку праці, сприяючи дебатам про розподіл ресурсів.

Релігійний фактор пов'язаний з підвищенням релігійної різноманітності, оскільки мігранти приносять свої вірування, змінюючи ландшафт Європи. Згідно з PMS (2023), з 2002 по 2018 рік мігранти в Західній Європі мали вищу релігійність, ніж місцеві, з вищими рівнями молитов, відвідування служб та суб'єктивної релігійності, навіть серед неафілійованих. Друге покоління показує рівні між першим поколінням та місцевими, з деякою конвергенцією, але пост-2015 тенденції вказують на зростання серед першого та другого поколінь протестантів та мусульман, протидіючи секуляризації. Мусульмани та інші християни (часто євангелісти) мають найвищі рівні, порівнянні з православними, тоді як католики та

протестанти варіюють: католики зменшують молитви, але збільшують суб'єктивну релігійність. Pew Research (2024) зазначає, що християни – 47% глобальних мігрантів, мусульмани – 29%, з євреями як найбільш мобільними (1 з 5 живе за кордоном) [30]. У Європі мусульманське населення зростає через міграцію, з прогнозом Pew (2015), що християнська частка зменшиться з 75% у 2010 до 65% у 2050, тоді як мусульманська зросте. Це посилює ісламофобію та дискримінацію, з мусульманами, що стикаються з нижчими доходами та ізоляцією, посилюючи релігійність як захист [29-30]. У країнах як Німеччина та Франція релігійні організації допомагають інтеграції, але провокують дебати про сумісність ісламу з європейськими цінностями. Друге покоління мусульман та протестантів показує релігійне відродження, з потенційним впливом на демографію через вищу фертильність (2,6 проти 1,6). Контр-аргументи: деякі дослідження вказують на секуляризацію другого покоління в певних групах, як мусульмани в Нідерландах. Загалом, релігійний фактор перетворює Європу на плюралістичний простір, з необхідністю діалогу для зменшення напруги.

Культурний фактор включає як збагачення, так і поляризацію. Згідно з ScienceDirect (2023), криза 2015 року посилила естраджмент резидентних мігрантів у Німеччині, з вищими частками біженців у округах, що збільшували прив'язаність до країни походження, без значного впливу на німецьку ідентичність. Ефекти варіювали: східноєвропейські мігранти (не етнічні німці) збільшували домашню прив'язаність та зменшували німецьку; західні – навпаки; турецькі, близькосхідні та північноафриканські зменшували німецьку без змін у домашній. Фактори – страхи ксенофобії, дискримінація та іноземні медіа, з політичною поляризацією. Hoover (2024) підкреслює культурні стреси від міграції з Африки та Близького Сходу, з 25 млн мусульман в ЄС, що змінюють юдео-християнську основу. Інтеграція – ключова проблема, з громадським невдоволенням через аккультурацію та релігійні відмінності, посилені терактами. Фертильність: 1,46 народжень на жінку в Європі проти 2,6 у мусульманських жінок, що змінює демографію.

Brookings (2024) зазначає зростання далеко-правих партій, що експлуатують страхи "культурної трансформації", з 16 партіями, що виступають проти "безнаціональної Європи". Це призвело до електоральних успіхів, з правими, що займають понад чверть місць у Європарламенті 2024. Головні партії адаптувалися, з Німеччиною та Францією, що посилюють обмеження. Контр-аргументи: мігранти збагачують культуру, з рекомендаціями щодо освіти та мобільності для зменшення напруги. Загалом, культурні ефекти сприяють мультикультуралізму, але ризикують фрагментацією [31].

Безпековий фактор домінує в дискурсі, з мігрантами як загрозами. Taylor & Francis (2022) аналізує, як PiS у Польщі сек'юритизувала кризу, представляючи мусульманських мігрантів як терористів, варварів та загрози здоров'ю, з темами "безпеки", "мусульманського іншого" та критики ЄС за мультикультуралізм. Це виправдало відмову від квот, з падінням підтримки біженців з 33% до 22% [30]. PМС (2018) описує міграційно-безпековий нексус, з національними стратегіями, що варіюють: Чехія, Німеччина, Греція високо оцінюють ризики, пов'язуючи з тероризмом, кліматом та злочинністю. EUGS 2016 акцентує резиліентність, мобільність та партнерства з третіми країнами, але фокус на національній безпеці, а не людській [32]. Brookings зазначає зсув до сек'юритизації пост-2015, з угодами з Туреччиною, Лівією тощо, та Пактом 2024, що фокусується на кордонах, депортаціях та "поворотних хабах". Безпекові імплікації – напруга з сусідами, порушення non-refoulement, як у Польщі з Білоруссю [33]. Контр-аргументи: докази зв'язку з тероризмом змішані, з акцентом на інтеграцію. Загалом, сек'юритизація посилює популізм, дестабілізуючи ЄС.

2.2. Фактор міграції у політиці США

Міграція є одним з найвпливовіших факторів у сучасній політиці США, формуючи виборчі кампанії, партійні платформи та національну ідентичність. З історичної перспективи, імміграція завжди була частиною американського нарративу як "нації іммігрантів", але пост-1965 зміни, зокрема Імміграційний

акт 1965 року, радикально трансформували демографію, збільшивши потік з Латинської Америки, Азії та Африки. Це призвело до зростання іммігрантського населення з 9,6 мільйона у 1970 до 53,3 мільйона у 2025 (перед скороченням через політики Трампа), що становить близько 16% населення. Політично, це створило розділення: демократи бачать іммігрантів як джерело економічного зростання та культурного збагачення, тоді як республіканці – як загрозу національній безпеці, економіці та культурній єдності [30,34]. Дослідження АЕА (2018) показують, що висококваліфіковані іммігранти зменшують частку голосів за республіканців, тоді як низькокваліфіковані можуть її збільшувати через економічні страхи місцевих робітників [35]. У 2024 році імміграція стала вирішальним фактором виборів, з 55% американців, що бажали скорочення, сприяючи перемозі Трампа [36].

Історично, міграція впливала на політику через апорціонування: перепис враховує всіх жителів, включаючи нелегалів, що дає "синім" штатам, як Каліфорнія та Нью-Йорк, більше місць у Конгресі та електоральних голосів. За даними САТО (2018), без імміграції "червоні" штати мали б більше впливу [26]. З 2010 по 2015, "червоні" штати gained 2,3 мільйона людей (половина – внутрішня міграція), "сині" втратили 1,8 мільйона внутрішньо, але gained 2,8 мільйона міжнародно, що нейтралізує ефект "лабораторій демократії". У 1990-х Імміграційний акт 1990 року запровадив H-1B візи, які, за словами критиків, витісняють американців дешевою робочою силою з Індії (близько 70% H-1B – індійці), що стало темою для популістів. Обама депортував 3 мільйони, але його DACA захистила 800 тисяч "мрійників", що стало символом демократів.

У 2016 Трамп виграв на риторичі "стіни" та "масових депортацій", впровадивши 472 зміни: заборону на в'їзд з мусульманських країн, скорочення біженців з 110 тисяч до 15 тисяч та будівництво стіни. Це знизило імміграцію, але Байден у 2021 скасував багато, що призвело до кризи: 18 мільйонів прибуттів за 4 роки, більше, ніж за будь-якого президента. Байден розширив легальні шляхи, але стикнувся з рекордними 3 мільйонами у 2023,

що коштувало демократам вибори. У 2024 громадська стурбованість зростає: 91% демократів вважали імміграцію "доброю", але загалом бажання скорочення зросло з 39% у 2021 до 55%. Трамп заблокував біпартійний законопроект про кордон, щоб Байден не отримав "перемоги".

У 2025, другий термін Трампа приніс радикальні зміни: надзвичайний стан, відновлення "Залишайся в Мексиці", скасування CBP One та CHNV, розгортання 7000 військ. Імміграція впала на 90%, з 2,9 мільйона зустрічей у 2024 до менш ніж 100 тисяч. Проект 2025 пропонує масові депортації, розширення ICE та скасування програм, що може розділити сім'ї та коштувати мільярди. СВО прогнозує 1,6 мільйона менше іммігрантів у 2025 через політики, що знизить зростання ВВП, але заощадить на видатках.

Політично, міграція посилює популізм: Трамп використовує її для мобілізації бази, звинувачуючи демократів у "відкритих кордонах". Іммігранти голосують переважно за демократів (32% вважають, що демократи краще представляють їх), але легальні іммігранти, як латиноси, зсуваються праворуч через економіку. Дослідження CEPR (2024) показують, що віддалена робота та міграція між штатами впливають на вибори, з "червоними" штатами, що набирають внутрішніх мігрантів. Культурно, міграція викликає страхи "заміни", як у Огайо з гаїтянами, посилюючи антиіммігрантські настрої.

Економічно, іммігранти додають робочу силу (19% у 2023), підвищуючи продуктивність, але Трамп стверджує, що вони пригнічують зарплати (стагнація з 1970-х через імміграцію). CFR (2024) зазначає, що імміграція збільшує податки та споживання, але коштує на соціальні програми. Соціально, ерозія довіри: масова імміграція зменшує соціальну згуртованість, як у Європі, але в США [36].

РОЗДІЛ 3. РЕАКЦІЯ ПРАВИХ ПОЛІТИЧНИХ СИЛ НА ВИКЛИКИ МАСОВОЇ МІГРАЦІЇ

3.1. Праві популістські рухи як політична відповідь на міграцію

Аналізу політичних та економічних аспектів популізму присвячено значну кількість наукових праць, створених як вітчизняними, так і іноземними фахівцями. Такі дослідники, як Е. Лакло, Ф. Паніцца, А. Філіпович, Р. Янсен, О. Барабанов, Г. Вайнштейн та І. Кіянка, розглядають популізм як комплексний суспільний феномен. Економічні передумови виникнення цього явища розкриваються в роботах А. Задой, В. Момота та Я. Чернятевич. Крім того, сучасна наукова думка зосереджена на аналізі конкретних випадків популізму: рух PEGIDA (досліджуваний К. Грабовим та Й. Мацалою), політична риторика М. Ле Пен (проаналізована А. Жидковою) та італійський євроскептицизм (вивчений С. Беляньським та Л. Кодоньо) [37].

Демократичні перетворення, що відбулися в повоєнні десятиліття, та розпад так званого «соціалістичного табору» призвели до залучення сотень мільйонів мешканців десятків країн до активного формування політичного та економічного майбутнього цілих націй та регіонів. Однак, якщо західні держави, такі як ФРН, Іспанія та Португалія, відновили демократичні інститути після певної перерви (причому ринкова економіка там ніколи не припиняла існування), то пострадянським країнам об'єктивно не вистачало досвіду політичної та економічної участі. Ця обставина, серед іншого, спричинила певне розчарування громадян в ідеалах представницької демократії та ринкових відносин.

Неприйняття частиною суспільства встановлених «правил гри» створює сприятливе середовище для поширення політичного та економічного популізму. На сьогодні існують різні підходи до його трактування.

1. Світоглядно-ідеологічний. Відповідно до цього підходу, популізм розглядається як «thin-centered ideology», тобто ідеологія у вузькому розумінні. Наприклад, К. Мюдде вважає популізм ідеологією, прихильники якої уявляють суспільство розділеним на дві нерівні частини: «чистий» народ

(до якого належать робітники, самозайняті особи, дрібний бізнес) та корумповану еліту (політиків, великий бізнес). Отже, вони наполягають на тому, що політика має втілювати загальну волю народу [2, с. 543]. Також популізм може сприйматися як особлива форма світогляду. Обговорюючи світоглядні аспекти, слід зазначити, що популістам іноді вдається поєднати елементи лівого та правого радикалізму. Подібний еkleктизм у політико-економічному світогляді, до якого ми звернемося в наступному розділі, органічно вписується в загальносвітову тенденцію домінування постмодерністських ідей.

2. Логіко-дискурсивний. Цей підхід дозволяє інтерпретувати популізм як політико-економічну логіку або дискурс. Е. Лакло досліджує популізм як логіку конституювання політичного суб'єкта (народу) через поділ соціального простору на владу та пригнічувану сторону [38, с. 38]. Популісти свідомо використовують дихотомію «ми – вони», надаючи їй економічного забарвлення та нав'язуючи її широким верствам населення. Звідси випливає розуміння популізму як дискурсу, спрямованого проти існуючого статус-кво (*anti-status quo discourse*), який спрощує інтерпретацію суспільного життя шляхом символічного розмежування еліти та мас [39, с. 3]. Протиставлення «ми – вони» пов'язане, зокрема, з властивим популістським рухам антиплюралізмом: перебуваючи в опозиції, вони критикують владу та істеблішмент в цілому. Коли популісти приходять до влади, вони, на думку П. Філіповича, можуть прагнути позбавити опозицію (як парламентську, так і позапарламентську) будь-якої легітимності [40, с. 142–143]. В. Литвин визначає популізм як форму різко антагоністичної риторики або політики, яка спрощує існуючі проблеми надзвичайно легко, безболісно, а іноді й конкретно, зводячи всі складності до розпливчастих рішень [41, с. 70]. Характерною рисою популізму є експлуатація масових стереотипів та міфів (наприклад, популярними є міфи про героя, про золотий вік, який не обов'язково настане в майбутньому). А.В. Мінаєва вказує на властивий популістським програмам економічний протекціонізм, який розуміється як

орієнтація на державне регулювання економіки, а також соціальний патерналізм як необхідність розширення соціальних програм. Це положення варто особливо підкреслити: незважаючи на те, що йдеться про правий популізм, економічні аспекти програм відповідних партій часто мають лівий характер: перерозподіл ресурсів, соціальна справедливість, державна власність тощо [42, с. 125].

3. Поведінково-стильовий. У рамках цього підходу популізм представляється як своєрідний стиль публічної поведінки. Перш за все, звертає на себе увагу домінування перформативних елементів діяльності (політейнмент). Політичні та фінансові лідери все частіше свідомо перетворюють свою діяльність на перфоманс, щоб сподобатися виборцям, які виступають у ролі глядачів шоу. Р. Брубейкер вказує на існування дискурсивно-стильового напрямку у вивченні популізму [40]. Отже, головним завданням стає дослідження ключових характеристик особливого популістського стилю. Мова політика в розважальному форматі часто позбавлена раціонально-логічної аргументації. Б. Моффіт та С. Тормі виділяють три елементи цього стилю: 1) апеляція до народу (appeal to the people); 2) сприйняття політичної реальності через такі ключові поняття, як «криза», «загроза», «занепад»; 3) погані манери: використання пейоративної, неполіткоректної лексики, образ, перехід на особистості тощо [41]. Яскравим прикладом політика, який свідомо використовує такий стиль, є Д. Трамп, якого часто звинувачують у нетолерантності (що можна побачити в його дописах у «Твіттері»). Декларування політичних досягнень та успіхів, анонсування майбутньої діяльності часто замінює реальну політичну та економічну роботу.

4. Інструментально-мобілізаційний. Цей підхід розглядає популізм як стратегію, спрямовану на мобілізацію широких мас населення. Так, Р. Джансен інтерпретує популізм як метод політичної практики, націлений на залучення населення до публічної та протестної активності, що супроводжується артикуляцією антиурядової, націоналістичної риторики, яка

звеличує простий народ (ordinary people) та засуджує істеблішмент, великий бізнес і, особливо, транснаціональні корпорації [43, с. 82]. Мета популістів полягає не в тому, щоб передати владу народу, а в тому, щоб змусити значну його частину вийти на вулиці, продемонструвавши бізнес-елітам та політичним кланам серйозність своїх намірів. Це було добре видно на прикладі руху «Захопи Волл-стріт». Його учасники прагнули привернути суспільну увагу до злочинів фінансової еліти та проголосили гасло «Нас 99%».

Безумовно, перелічені вище теоретичні підходи не охоплюють усієї множини інтерпретацій популізму, який є надзвичайно динамічним та суперечливим явищем.

Одним з найяскравіших проявів популізму в сучасному світі є правий популізм в Європі. Демографічні, соціальні та економічні фактори зумовили потребу розвинених країн у дешевій робочій силі. Крім того, після 2011 року значно збільшилася кількість мігрантів, які шукали не лише роботу, а й захист від бойових дій. У країнах Європейського Союзу іммігранти часто важко інтегруються, неохоче вивчають мову, культуру, традиції, зберігають анклавність, проживаючи в окремих районах. Це призводить до частих етнокультурних конфліктів у країнах з найбільшим потоком мігрантів, таких як Франція, Німеччина та Великобританія. Європейські держави прагнуть захистити права корінного населення шляхом проведення спеціальної політики, яка передбачає відбір якісних мігрантів та встановлення обмежень для певних категорій мігрантів (введення етнокультурних, лінгвістичних, релігійних, статевих, вікових, кваліфікаційних, майнових цензів) [44, с. 23]. Це бажання захистити цінності титульної нації призводить не лише до певних законодавчих заходів, але й до зростання впливу популістських сил.

Майже всі популістські сили не є відкритими прихильниками недемократичних методів управління; навпаки, в офіційних заявах та програмних документах таких політичних сил часто можна знайти ритуальну повагу до демократичних принципів та ринкової економіки. Незважаючи на

це, вони підривають рівень легітимності, оскільки політична та економічна доктрина популістів часто має антиплюралістичний характер, що суперечить конституційним засадам держав з представницькою демократією.

Можна говорити про антисистемну позицію виборців, які підтримують популістські партії. Ці громадяни не визнають політичну систему в її існуючому вигляді та прагнуть її змінити. Отже, такий волевиявлення слід розцінювати перш за все як сигнал загрози для правлячих еліт, корпоративних кланів, бізнес-структур та окремих лідерів, які нездатні ефективно проводити проголошений політичний курс. Варто зазначити, що ультраправі популісти здебільшого виступають за беззастережну підтримку засад приватної власності, свободи підприємництва та ринкової економіки. У цьому сенсі вони, на нашу думку, є лояльними та «просистемними» по відношенню до капіталістичного способу господарювання. Інакше кажучи, жоден політик, за винятком відвертих маргіналів, не пропонує «відібрати та поділити» приватну власність.

Міграційна криза спричинила появу нового протестного руху, який отримав назву «PEGIDA» (акронім від «Патріотичні європейці проти ісламізації Заходу»). Слід підкреслити, що «PEGIDA» дбає про свій імідж руху, який протестує легальними методами, що полегшує завоювання прихильності громадян і ускладнює критику чи санкції з боку влади. У різних формах протесту, які організовує «PEGIDA», спостерігаються коливання кількості учасників, що корелює з популярністю та впливовістю організації. Символом протестів стали щотижневі (переважно по понеділках) вечірні вуличні марші в Дрездені, організовані через Інтернет. Вони отримали назву «Abendspaziergang» (вечірня прогулянка). Як зазначає К. Грабов, саме в столиці Саксонії та її околицях сформувалася критична маса людей, які сприйняли ідеї лідера руху Л. Бахмана [45, с. 177].

Я.Е. Мацала (Польща) робить висновок: «Добре організовані регулярні марші свідчать про значні мобілізаційні можливості» [46, с. 164]. На нашу думку, рух «PEGIDA» може активізуватися в майбутньому, враховуючи те, що

уряду А. Меркель поки не вдалося повністю вирішити міграційну кризу. Електоральний успіх союзників руху «PEGIDA», партії «Альтернатива для Німеччини» (AfD) у 2017 році, на нашу думку, є лише початком масштабного повороту німецької політики в правий бік. Адже склад ландтагів (земельних парламентів) у ФРН часто є більш радикальним, ніж склад Бундестагу. «Альтернатива для Німеччини» також відстоює протекціоністські позиції. Однак реакція на вихід Великої Британії з ЄС викликала неоднозначну реакцію: деякі члени AfD вважають, що це матиме негативні економічні й політичні наслідки (як відомо, Brexit часто є прикладом для наслідування в дискурсі євроскептиків).

Серед нових проявів економічного протесту слід відзначити рух «жовтих жилетів» у Франції, який виник стихійно в кінці 2018 року. Цей рух привертає увагу тим, що він не має чітко визначеного лідера і не керується жодною політичною партією чи бізнес-групою, а його вимоги мають переважно економічний характер (спочатку протест був спрямований проти підвищення податку на паливо). Проте його вимоги були почуті на найвищому рівні, включаючи президента Е. Макрона та французький уряд.

Особливої актуальності в цьому контексті набуває приклад Італії, де у 2018–2019 роках при владі перебував популістський уряд. Італія – країна неоднорідна та суперечлива в економічному та політичному плані. Це пов'язано, зокрема, з історією її об'єднання: далеко не всі італійські держави минулого були настільки розвинутими, як П'ємонт, у становленні якого вагомому роль відіграли Дж. Мадзіні, Дж. Гарібальді та К. Кавур. Наслідки роздробленості проявляються сьогодні у протиріччях між постіндустріальною Північчю та набагато біднішим Півднем Італії, де мафія і донині не здає своїх позицій. Варто згадати, що мафія під час пандемії COVID-19 роздавала бідним італійцям продукти, а поліція попереджала про корисливість мотивів мафії.

Згідно з дослідженнями 2016 року, рівень бідності в північних регіонах Італії становив 4,4%, тоді як у південних регіонах – 20,6%. З п'яти регіонів з

найменшим рівнем охоплення населення освітою чотири розташовані на Півдні [48]. За таких умов активізуються протестні настрої населення північних регіонів, виразником яких стала політична партія «Lega Nord» («Ліга Півночі»). Ця партія з'явилася в 1989 році на базі «Ломбардської Ліги», невеликого політичного клубу. Серед причин успіхів «Ліги Півночі» польський автор С. Белянські називає її федералістське спрямування, опозицію до фіскального та бюрократичного утиску процвітаючої Півночі на користь економічно слабшого Півдня, який страждає від впливу організованої злочинності [49, с. 10].

«Ліга Півночі» є партією переконаних євроскептиків. Український дослідник О. Тарнавський виділяє поміркований та радикальний євроскептицизм. Помірковані євроскептики критикують та піддають сумніву певний напрям діяльності ЄС, але в цілому готові до компромісу та співробітництва. Радикали ж виступають проти подальшого розширення ЄС, а в окремих випадках – і проти членства своїх країн у Союзі та навіть проти самого існування цієї організації [50, с. 38]. У партійному політичному курсі «Ліги Півночі» завжди існувало протиріччя між ідеєю належності Півночі Італії до Європи та протекціонізмом стосовно італійської держави та ЄС. У зв'язку з цим поворот у бік євроскептицизму слід розглядати не як радикальну зміну ідеології, а як зміну в розстановці пріоритетів: тепер на перше місце вийшла ідея захисту від втручання наднаціональних економічних та політичних механізмів [51, с. 100–101].

Євросоюз є об'єктом послідовної критики з боку «Ліги Півночі» також через його прихильність культурній багатоманітності. Загальновідомо, що толерантність – одна з провідних європейських цінностей. Партія не заперечує мультикультуралізм, що історично склався на європейських теренах, як і культурну багатоманітність регіонів Італії (мова йде про вальденсів, вірмен, євреїв, словенців, хорватів), але не готова інтегрувати велику кількість людей, які історично там не проживали (арабів, турків, африканців). На початку 2000-х років «Ліга Півночі» виступала категорично

проти проекту Конституції ЄС, яка в результаті не була прийнята. Сьогодні «Ліга Півночі» пропонує внести до низки законодавчих актів положення про християнську цивілізацію як основу європейської культури [52, с. 137].

Після 2014 року більшість правих популістів Європи підтримали російську політичну еліту, керівництво Росії та засудили введення економічних санкцій. Не стали винятком й ультраправі в Італії: вже в жовтні 2014 року делегація «Ліги Півночі» відвідала Росію. Серед діячів, які репрезентують «Lega Nord», слід зупинитися на М. Сальвіні, колишньому міністрі внутрішніх справ Італії. Так званий «Декрет Сальвіні» істотно спростив депортацію мігрантів; крім того, порти Італії часто оголошуються закритими для суден, що перевозять мігрантів, особливо якщо судно перебуває ближче до порту іншої держави (наприклад, Франції чи Греції). Крім того, заява про надання притулку не розглядається взагалі, якщо особа підозрюється в торгівлі забороненими речовинами [53]. У 2019 році було порушено справу проти капітанки німецького судна «Sea-Watch 3», яка висадила на італійський берег групу мігрантів. Станом на березень 2019 року італійський уряд вже працював над скасуванням економічних санкцій проти Росії [54]. У 2020 році італійські євроскептики запустили новий проєкт – партію «Italexit», за аналогією з «Brexit». Л. Кодоньо та Дж. Галлі у своїй статті, опублікованій на сайті Лондонської школи економіки та політичних наук, виокремлюють три причини, через які може статися вихід Італії зі складу ЄС:

1. Політична логіка може переважити економічну.
2. Тривале незадовільне значення економічних показників, які нездатні зберігати конкурентоспроможність в умовах закликів до знецінювання та відмови від єдиної валюти, поєднані з неможливістю скоротити дефіцит державного бюджету, що призводить до нестабільної динаміки співвідношення дефіциту держбюджету і ВВП.

3. Учасники фінансового ринку, які діють відповідно до перших двох факторів та продукують «self-fulfilling prophecy» (самовтілюване пророцтво).

Другий аргумент, на думку авторів, є слабким, адже Italexit може створити більше проблем, ніж вигід, і, таким чином, краще звертатися до більш глибоких проблем. А третій аргумент являє собою реальну небезпеку: якщо передбачуваний ризик пунктів 1 та 2 зростає разом з доходністю за італійськими урядовими облігаціями, то Italexit стає самовтілюваним пророцтвом [56].

Французька партія «Національне об'єднання», яка до 2018 року мала назву «Національний фронт», також досить успішно експлуатує популістську риторику. Політичний портрет виборців, які голосують за партію та її лідера М. Ле Пен, дещо змінився порівняно з традиційним електоратом її батька та попередника Ж.-М. Ле Пена. Так, вона, будучи матір'ю трьох дітей, змогла збільшити свою популярність серед жінок [57, с. 45]. Раніше М. Ле Пен пропонувала вихід Франції із зони євро, але після 2019 року перестала відстоювати цю позицію [47]. У той же час вона виступає за помірний протекціонізм та проти «анархічної глобалізації».

Про популярність правих популістів у сучасній Європі свідчать результати виборів 2019 року до Європарламенту. 73 депутати із 751 – це переконані євроскептики, які об'єдналися в парламентську групу «Identity and Democracy» («Ідентичність і демократія»). При цьому в Італії та Франції популісти навіть здобули перемогу: 28 та 22 депутати відповідно представляють свої країни у цій парламентській групі. Харизматична лідерка М. Ле Пен відіграла важливу роль в отриманні її партією 23,31% голосів французів. Крім того, до найрадикальнішої євроскептичної групи увійшли 11 німців. Австрія та Бельгія представлені трьома депутатами з кожної країни. По двоє депутатів делегували Чехія та Фінляндія, а Данія та Естонія – лише по одному [50]. Якщо представники Франції, Італії та Німеччини в Європарламенті вже досить відомі та згадані вище, то особливу увагу слід

звернути на депутатів від інших країн. Так, Фінляндію в складі цього об'єднання представляє партія «Perussuomalaiset» («Істинні фіни»), а Чехію – партія «Svoboda a přímá demokracie» («Свобода і пряма демократія»).

Однак за межами Євросоюзу популісти також користуються значною популярністю. На нашу думку, особливо показовим прикладом впливу популістської стратегії на економіку є діяльність керівництва Білорусі, яке відмовилося від запровадження повномасштабного карантину у зв'язку з пандемією COVID-19. Білорусь обмежилася найм'якшими обмеженнями: лише навчальний процес було тимчасово переведено в дистанційний формат. Всі підприємства продовжували працювати, не вводилися обмеження на пересування транспортом, аналогічна ситуація була і в сфері послуг. У квітні 2020 року Білорусь була практично єдиною європейською країною, де продовжували проводитися спортивні змагання. Все це супроводжувалося заявами глави держави про те, що вірус не є небезпечним, і що країна не може дозволити собі зазнавати економічних збитків через пандемію.

Економічний популізм є поширеним явищем і в Україні: практично всі провідні політичні партії використовують його елементи у своїй комунікації з виборцями. На нашу думку, це пов'язано з невідповідністю українських громадян сприймати реалістичні (не завжди позитивні) прогнози та розрахунки. Кандидати та партії регулярно дають завідомо нездійсненні обіцянки, щоб виграти вибори або переманити голоси виборців (це стосується і так званих технічних кандидатів). Наприклад, у 2006 році Партія екологічного порятунку «ЕКО+25%» обіцяла доплати всім мешканцям України, які проживають в екологічно несприятливих умовах (тобто практично всім). У 2008 році спроби Ю. Тимошенко компенсувати вклади в Ощадбанк СРСР завершилися виплатою 1000 гривень, яку отримали не всі вкладники. Неодноразово громадянам України обіцяли зарплати європейського рівня, зниження податків до нереально низьких розмірів, що досить ефективно спрацьовувало. Серед останніх прикладів – заява прем'єр-міністра Д. Шмигала про створення 500 тисяч робочих місць в

Україні після завершення карантину [53]. Очевидно, що ця обіцянка є утопічною, оскільки в умовах економічної кризи та зниження попиту на українську продукцію кількість робочих місць не може істотно зростати, а командно-адміністративні методи мають обмежену сферу застосування через переважання приватної форми власності в більшості галузей економіки України. А. Задоя зазначає, що в Україні відбувається деструктивна деіндустріалізація (на відміну від конструктивної деіндустріалізації в західних країнах). Вона не підготовлена достатнім рівнем розвитку промислового виробництва, здатного задовольнити ключові потреби суспільства. Більше того, для сучасної української молоді перспектива роботи в промисловості є антицінністю [57, с. 33–34].

В. Момот, інтерпретуючи дослідження Г. Гофстеде, зазначає, що Україна, Росія та Польща є дуже ієрархічними спільнотами зі значним рівнем централізації та дистанції до влади, де надвисокою є значущість символів, що підтверджують статус. Україна, Росія та Японія віддають перевагу колективістським цінностям. Цікаво, що відповідно до оцінок, наданих Гофстеде, Україна належить до групи країн з максимально колективістською свідомістю та досить неявним стилем комунікації (разом з Росією) [53, с. 117].

Центр економічної стратегії провів у 2019 році соціологічне дослідження в Україні з метою виявити рівень підтримки громадянами популістських гасл. Було запропоновано 8 популістських пропозицій, кожен з яких респонденти мали оцінити:

1. Державне регулювання цін на ліки та продукти.
2. Підвищення мінімальної пенсії до 5000 грн.
3. Зниження пенсійного віку.
4. Максимальна зарплата має бути не більше, ніж у п'ять разів вища за мінімальну.
5. Наказати роботодавцям збільшити зарплату до 1000 дол.
6. Газ, видобутий в Україні, спрямувати на потреби населення.

7. Зниження ціни на газ удвічі.
8. Гарантоване державою працевлаштування всім громадянам.

У середньому 84% респондентів вважають популістські пропозиції позитивними для свого добробуту, а 59% – і позитивними, і реалістичними. 52% українців вважають усі 8 пропозицій позитивними для свого добробуту, 96% підтримують більше 5 пропозицій, і лише менше 1% не підтримують жодної. Найбільшу підтримку має встановлення державного регулювання цін на ліки та продукти. 90% українців вважають, що це позитивно вплине на добробут їхніх родин, а 75% вважають таку пропозицію і позитивною, і реалістичною. Дані соціологічних опитувань показують, що українці вважають зростання цін найважливішою проблемою для них особисто. Таким чином, хоча насправді проблема зростання цін не є такою актуальною, якою вона була у 2014–2015 роках, українці досі вважають її найгострішою. Також соціопитування свідчать, що українці систематично перебільшують рівень інфляції, у той час як реальний рівень інфляції поступово знижувався з 2016 року. На думку авторів, існують два можливих пояснення цього явища. По-перше, прогнозуючи рівень цін на майбутнє, українці можуть брати до уваги не лише поточний рівень інфляції, а й пам'ятати періоди високої інфляції (2008–2009, 2014–2015 роки). Оскільки попередні періоди надвисокого зростання цін були несподіваними для пересічних українців, для них може бути раціональним враховувати можливість раптового та різкого зростання цін і вважати цю проблему актуальною (наприклад, думати, що курс долара в обмінниках може сягнути 40 грн). По-друге, таке сприйняття може бути ірраціональним. Економічна поведінка свідчить, що люди більш схильні зосереджуватися на втратах, а не на виграшах. Таким чином, оскільки зростання цін негативно впливає на добробут українців, вони можуть частіше помічати підвищення цін, а не їх зниження [55, с. 10]. Що стосується пенсійного віку, то в більшості розвинених країн спостерігається поступове його підвищення через зниження народжуваності та зростання тривалості життя, що обумовлює дефіцит пенсійних фондів. Гарантоване

працевлаштування взагалі є неможливим в умовах ринкової економіки: навіть у країнах, де частка державного сектора в економіці є значною, держава не в змозі забезпечити стовідсоткову зайнятість, оскільки існує фрикційне безробіття (громадяни добровільно залишили одне місце роботи і перебувають у пошуку іншого).

Популізм підживлюється поточною соціально-економічною ситуацією в Україні, яку Я. Чернятевич характеризує як турбулентну, виділяючи такі її причини:

- низький рівень задоволення потреб населення та, як наслідок, активні міграційні процеси за межі країни та в межах України;
- політична нестабільність та, як наслідок, високі ризики для інвесторів;
- неефективна державна політика у грошово-банківській сфері, як наслідок – зниження доходів населення, підвищення рівня бідності в країні;
- дефіцит бюджету, зумовлений неефективною політикою у фінансовій сфері, та незадовільний рівень державного фінансування програм розвитку новітніх галузей економіки [56, с. 45].

У той же час в Україні спостерігається позитивна тенденція щодо зростання відношення мінімальної заробітної плати до рівня прожиткового мінімуму працездатної особи протягом останніх 20 років. Якщо в 2000 році мінімальна заробітна плата складала 36% від прожиткового мінімуму, то в 2020 році – вже 216% [57, с. 19].

3.2. Політична риторика щодо біженців, ісламу, мультикультуралізму

У сучасній Європі спостерігається комплекс взаємопов'язаних явищ: посилення антиімміграційних настроїв, зростання популярності праворадикальних популістських партій, критика політики мультикультуралізму та заклики до переходу до нативізму, а також посилення жорсткості імміграційного законодавства в окремих країнах. Ці процеси можна розглядати як реакцію на те, що відомий канадський дослідник мультикультуралізму Вілл Кімліка називає "викликом мультикультуралізму".

Сучасні суспільства, які приймають іммігрантів, все частіше стикаються з групами іммігрантських меншин, що вимагають визнання своєї ідентичності та врахування культурних відмінностей. Частина корінного населення сприймає це як загрозу власній національній ідентичності.

Мультикультуралізм як ідеологія, політика та практика був засобом гармонізації взаємин між різними групами (етнічними, релігійними, культурними тощо) в поліетнічних суспільствах і сприяв збереженню різноманіття та формуванню толерантності. Однак збільшення кількості іммігрантів призвело не лише до зростання проблем, що потребують вирішення, але й до посилення незадоволення політикою мультикультуралізму.

Відхід від мультикультуралізму, до якого закликають деякі європейські політики, потребує ретельного аналізу причин. Ці причини можуть мати економічну, соціальну та психологічну природу – страх втрати культурної спадщини або національної ідентичності, неприйняття "іншого" та "чужого", небажання адаптуватися до нового соціального середовища тощо. Відмова від мультикультуралізму свідчить не лише про зміни в конкретному напрямі політики, але й про трансформацію ліберальної демократії в цілому.

Після того як наукова спільнота дійшла консенсусу щодо утвердження розвиненої, ліберально-демократичної, консолідованої демократії в низці країн Західної Європи, настало певне самозаспокоєння. Однак, як виявилось, це було передчасно. Демократія є динамічним процесом, на який впливає безліч факторів, і навіть консолідована демократія може зазнавати "ерозії" за певних обставин.

Предметом даного дослідження є динаміка наукових підходів до вивчення відходу від мультикультуралізму та заповнення "вивільненого простору" нативізмом у європейських країнах. Це історичне протистояння, учасниками якого є, з одного боку, ліберальна демократія з мультикультуралізмом як одним з її проявів, а з іншого – праворадикальний

популізм та нативізм. Цивілізаційний конфлікт набуває ngày càng чіткіших обрисів.

Залежність стабільності демократії від змін у імміграційній політиці та політиці мультикультуралізму ще не отримала достатнього висвітлення в науковій літературі і потребує подальшого вивчення. Також потребує поглибленого аналізу зв'язок між зміцненням позицій праворадикальних популістських партій, відступом від політики мультикультуралізму та рухом у бік нативізму.

Мультикультуралізм (міжкультуралізм) виник у Канаді як результат мовного протистояння між франкофонами та англофонами та дебатів про двокультурне суспільство. Офіційне визначення мультикультуралізму, сформульоване Королівською комісією з цього питання, надало концепції політичної легітимності через її конституційне закріплення в Хартії прав і свобод. Цей підхід був офіційно визнаний фундаментальною характеристикою канадської держави [58].

У 2008 році Рада Європи затвердила Білу книгу міжкультурного діалогу, яка проголосила міжкультуралізм основою європейської ідентичності. Девізом ЄС стала "єдність у різноманітності". Метою цього було конструювання нової політичної ідентичності та ідентифікації з Європою як з єдиним політичним простором [58].

Однак сьогодні в Європі повсюдно спостерігається негативна реакція на мультикультуралізм. У 2010 році канцлер Німеччини Ангела Меркель на зустрічі з молодими членами своєї партії ХДС заявила, що мультикультуралізм зазнав повного провалу. Критику мультикультуралізму також висловили прем'єр-міністр Великобританії Девід Камерон та президент Франції Ніколя Саркозі. Виступаючи на конференції з безпеки в Мюнхені в 2011 році, Д. Камерон заявив, що "державний мультикультуралізм" зазнав невдачі, оскільки заохочував різні культури жити окремо одна від одної та від мейнстриму, і що настав час перейти від "пасивної толерантності" до

"активного, потужного лібералізму", що ґрунтується на таких ключових цінностях, як свобода слова, рівні права та верховенство права [59].

Щоб зрозуміти причини невдач політики мультикультуралізму в низці країн, необхідно проаналізувати їх особливості. В. Кімліка пропонував окремо досліджувати групу поліетнічних держав, до яких належать, наприклад, Франція, Німеччина та Нідерланди. У таких державах ключовим завданням є врегулювання стосунків з постколоніальними мігрантами, серед яких переважають мусульмани. На думку вченого, важливо враховувати специфіку їх інтеграції, включаючи формування колективної ідентичності, вимоги визнання та представництва, роль релігії, а також вплив діаспори та транснаціональної політики країн походження. Це свідчить про складність завдань, необхідних для формування єдності поліетнічного суспільства.

І. Ткаченко зазначає, що нездатність держав інкорпорувати осіб з ціннісними орієнтаціями, що відрізняються від ліберальних європейських, ставить під сумнів саму доцільність політики мультикультуралізму. Дослідник наголошує, що на практиці "відновлення історичної справедливості" призвело до того, що некорінні етноси мають більше прав, ніж корінні європейці. Крім того, мігранти, багато хто з яких живе на соціальну допомогу, своєю поведінкою часто спонукають до зростання ксенофобії та расизму. Економічний спад у країнах ЄС загострив ідеологічну кризу, внаслідок чого ідеологія мультикультуралізму, яка ще нещодавно вважалася ефективною, сьогодні розцінюється як помилкова [60].

Складність вирішення цих завдань призводить до розчарування як у мультикультуралізмі, так і в демократії загалом, і сприяє руху у бік нативізму.

Термін "нативізм" був введений у науковий обіг Луїсом Доу Скіско в 1901 році для опису принципів, висунутих антиіммігрантською та антикатолицькою "Партією нічого не знає" в США в 1850-х роках. Спочатку це поняття використовувалося переважно в американському контексті [61].

Сьогодні концепцію нативізму розвивають і європейські вчені. Айтана Гія в роботі "Концепція нативізму та антиіммігрантські настрої в Європі"

стверджує, що концепція нативізму має чотири ключові переваги порівняно з мультикультуралізмом:

1. Нативізм є особливою формою націоналізму, але його основою можуть бути ідеологічні чи культурні особливості (громадянські ознаки), а не лише етнічні.

2. Нативізм дозволяє уникнути зведення антиіммігрантських настроїв виключно до правої популістської риторики, оскільки акцентує увагу на протистоянні "рідний/іноземець", що виходить за межі традиційного ліво-правого поділу.

3. Хоча нативізм часто перетинається з популізмом, цей зв'язок не є обов'язковим.

4. Нативізм часто включає елементи расизму та ксенофобії, але може ґрунтуватися не лише на расі, а й на релігійному фанатизмі чи ідеологічній ненависті.

А. Гія визначає нативізм як філософську позицію, яка часто переростає в політичний рух, головною метою якого є обмеження імміграції для збереження ключових характеристик певної політичної спільноти [61].

Концепція "цілеспрямованого нативізму" використовується для опису диференційованого ставлення праворадикальних партій до різних категорій іммігрантів. Д. Сврака в своїй роботі зазначає, що ці партії не проявляють ворожості до всіх меншин. "Цілеспрямований нативізм" розрізняє етнічні меншини, які стають мішенями нативістської риторики, та ті, які неявно включаються до складу "нації". Автор пропонує три критерії ідентифікації таких мішеней: етнокультурна відмінність, політична активність меншини та рівень її етнокультурної адаптації. Дослідження на прикладах Швеції та Болгарії показують, що більш самобутні меншини значно частіше стають об'єктами атак радикальних правих [Svraka, 2023]. Такі меншини опиняються в більш вразливому становищі.

Дослідники змін політичного ландшафту в країнах розвиненої демократії звертають увагу на "повернення" нативізму та ослаблення позицій

мультикультуралізму. Нативісти часто зображають іммігрантів як фінансове навантаження для суспільства, які відбирають робочі місця у корінних жителів і зловживають соціальними виплатами, підкріплюючи свої твердження статистичними даними [Mudde, 2012, с. 12]. К. Мудде розрізняє прямий (безпосередній вплив на прийняття рішень) та непрямий (повільне вплив на громадську думку та інших політичних акторів) вплив нативістських груп. Наслідками такого впливу може бути зростання насильства проти іммігрантів та посилення антиімміграційних настроїв [62].

Занепокоєння викликає той факт, що прихильники нативізму в Західній Європі рідше вважають свою країну демократичною, менше цінують життя в демократичному суспільстві та менш послідовно підтримують демократичні принципи порівняно з тими, хто має більш позитивне ставлення до іммігрантів [63].

Сьогодні в Європейському Союзі відбувається значне переформатування політичних сил. Праворадикальні популістські партії, які ще недавно були маргінальними, стрімко набирають популярності. Однією з ознак їх успіху є саме відхід від політики мультикультуралізму та перехід до нативізму як альтернативної реакції на формування поліетнічних суспільств. Навіть не маючи більшості в органах влади, ці партії добилися суттєвих змін в імміграційній політиці багатьох країн. Яскравим прикладом є реакція Марін Ле Пен на прийняття жорсткого закону про імміграцію у Франції в січні 2024 року, яку вона назвала "ідеологічною перемогою".

Постає питання про майбутнє західних демократій у разі приходу до влади праворадикальних сил. Насамперед науковців цікавить доля ліберальної демократії. У світі спостерігається тенденція до відступу демократії, насамперед у "молодих" або "дефектних" демократіях. Чи можливі подібні процеси в країнах із давніми демократичними традиціями?

Іммігранти, які отримують громадянство країн, що їх приймають, часто є носіями іншої політичної культури. Кас Мудде ставить питання: чи буде здійснюватися тиск на іммігрантів з метою їх прискореної інтеграції та

відмови від власної національної ідентичності, і як це узгоджуватиметься з принципами ліберальної демократії? [62]. Такі дії можуть викликати протести, оскільки іммігранти переживають внутрішній конфлікт між бажанням жити в розвиненій демократичній країні та прагненням зберегти свою культурну ідентичність. А чи потрібно взагалі відмовлятися від своєї культури, яку В. Кімліка вважав первинним благом і важливим чинником самоідентифікації? Він був прихильником "поліетнічних прав", тобто справедливих умов інтеграції, які передбачають винятки для меншин і можливості адаптації без повної асиміляції [63].

Вчені вже три десятиліття намагаються визначити оптимальну політику щодо іммігрантів. Х. Аляріан та М. Нойрайтер у своєму дослідженні намагалися з'ясувати, чи сприяє обов'язкова інтеграція суспільній підтримці імміграції. Проаналізувавши дані по 14 країнах Західної Європи за 2007-2014 роки та провівши експеримент у Великобританії, вони дійшли висновку, що ні обов'язкове знання мови, ні вимоги громадянської інтеграції не мають суттєвого позитивного впливу на зменшення антиімміграційних настроїв .

Науковці, які вивчають мультикультуралізм, нативізм та наслідки імміграції, привертають увагу до складних питань, що потребують наукового аналізу та врахування в демократичному суспільстві.

Основоположником теорії мультикультуралізму широко визнається канадський політичний філософ Вілл Кімліка. Його внесок полягає не лише в розвитку цього наукового напрямку, але й у значному підвищенні інтересу наукової спільноти до відповідної проблематики. Сьогодні мультикультуралізм розглядають і як ідеологічну концепцію, і як практичну політику. Джон В. Беррі наголошує, що він стає все більш невід'ємною рисою сучасних суспільств.

До вивчення цього явища активно підключилися компаративісти, які використовують дві ключові бази даних для аналізу національних політик: Індекс мультикультурної політики (MPI), що відстежує її еволюцію в західних демократіях, та Індекс політики інтеграції мігрантів (MIPEX). У 2020-х роках

європейські дослідники зосередилися на аналізі стану цієї політики. Сучасна наукова дискусія точиться навколо її кризи, відмови від неї або, навпаки, збереження, хоч і в трансформованих формах. К. Бантінг та В. Кімліка у своїй статті зазначають, що в західному світі, особливо в Європі, поширена думка про повний "відступ" від мультикультуралізму. Однак вони ставлять під сумнів тезу про те, що нова політика громадянської інтеграції повністю витіснила стару мультикультурну політику, наводячи індекси її стійкості в європейських країнах як доказ її збереження [Banting & Kumlicka, 2013]. Хоча вони визнають, що деякі країни, як-от Нідерланди, послабили мультикультурну політику в 2000-х, це скоріше виняток. Більшість держав, що прийняли мультикультурні підходи наприкінці ХХ століття, зберегли свої програми в першому десятилітті ХХІ століття, а багато хто навіть додали нові. Вчені стверджують, що громадянська інтеграція часто поєднується з існуючими мультикультурними програмами, формуючи змішаний підхід, і що більш ліберальна форма інтеграції може бути сумісною з мультикультуралізмом.

Ця точка зору знаходить своїх критиків. Автори статті "Мультикультуралістська політика в Європі" вивчають помилки в реалізації цієї політики та причини її сприйняття як неефективної. Вони пропонують звернутися до успішного досвіду впровадження мультикультуралізму на інших континентах, який, на їхню думку, може бути адаптований для Європи.

Останнім часом зріс інтерес до змін у політиці мультикультуралізму, причинах і наслідках відмови від неї. Аналіз показав тісний зв'язок цих досліджень з вивченням імміграції, ставлення до іммігрантів і зростаючого невдоволення європейців збільшенням кількості "чужих". Криза мультикультуралізму стала очевидною на тлі "втоми" суспільств від масового напливу неєвропейських, немусульманських іммігрантів. Хоча частина з них пройшла соціалізацію та була прийнята, цей процес був довгим і не універсальним.

Однією з ознак кризи як мультикультуралізму, так і ліберальної демократії є порушення принципу рівності, що виражається в різному ставленні до різних груп іммігрантів та біженців. Д. Конінк у своєму дослідженні дійшов висновку, що європейці ставляться більш позитивно до біженців, ніж до економічних мігрантів, і що ця думка формується під сильним впливом ЗМІ. Він виділяє три критерії диференціації: етнічна належність, економічний стан країни походження та регіон походження, віддаючи перевагу європейцям, вихідцям з "багатих" країн та певних етнічних груп.

Р. Форд також наголошує на необхідності розрізняти ставлення до різних груп іммігрантів. Він критикує методологію, що використовує сукупні показники, і на прикладі Великобританії демонструє ієрархію уподобань, де білі та культурно близькі іммігранти зустрічають менший спротив. Його дослідження також показало, що загальний спротив імміграції та дискримінація зменшилися, а молодь є менш авторитарною та більш толерантною до різних груп мігрантів.

Однак молодь не становить більшість населення, тому ключову роль у формуванні суспільної думки відіграють старші, більш консервативні покоління. Соціологи виявили значні відмінності в антиіммігрантських настроях між когортами, але зазначають, що активна мобілізаційна діяльність ультраправих партій може нівелювати позитивні ефекти соціалізації молоді в умовах різноманіття, особливо серед малозабезпечених верств.

Т. Хеллвіг та А. Сінно досліджують проблему через призму економічних та соціально-психологічних факторів. Вони вважають, що суспільство асоціює різні типи іммігрантів з різними загрозами. Наприклад, у Західній Європі ставлення до мусульман формується під впливом страхів за безпеку, тоді як у Східній Європі переважають економічні побоювання.

Сумніви в ефективності мультикультуралізму посилили позиції нативізму та його носіїв – праворадикальних популістських партій. Нативізм, ідеологія, що визначає пріоритет інтересів "корінного народу", набирає

популярності. Соціологічні дослідження фіксують зростання кількості "нативістів", які критично ставляться не лише до імміграції, але й до демократичної системи, вважаючи її несправедливою та нездатною захистити інтереси корінного населення.

Актуальність цієї проблеми підсилюють випадки насильства, як з боку корінних жителів проти іммігрантів, так і навпаки. Заворушення у Великобританії в серпні 2024 року, спровоковані чутками, є прикладом того, як латентний конфлікт може перерости в відкрите протистояння. Подібні інциденти свідчать про наявність глибоких соціальних напруг, стійких негативних стереотипів і неефективності легальних каналів для вираження невдоволення.

Критика мультикультуралізму та імміграції стала ключовою темою для багатьох політичних партій, які пропагують нативізм як альтернативу. Ця проблема привертає увагу і українських учених, таких як О. Волошенюк, Л. Ляпіна, О. Підскальна, Ю. Халілова-Чуваєва, І. Бубнов, хоча Україна поки що не стикається з масовою імміграцією. Вони передбачають, що це питання постане в повоєнний період, створивши напругу між захистом національної ідентичності та принципами ліберальної демократії.

Українські дослідники аналізують різні аспекти мультикультуралізму. Л. Ляпіна розглядає його кризу як наслідок сприйняття ним як загрози соціальній стабільності, але також наводить аргументи на його захист, аналізуючи "жорстку" та "м'яку" моделі. О. Волошенюк вказує на низький рівень інтеграції мігрантів та формування етнокультурних анклавів, але також визнає демократичний потенціал цієї політики за умови пошуку нових форм її реалізації. О. Підскальна наголошує на складнощях конструювання європейської ідентичності, важливої для успіху мультикультуралізму. Ю. Халілова-Чуваєва та І. Бубнов виділяють низку проблем, включаючи формальну інтеграцію та політичну нестабільність через міграційні потоки [62].

3.3. Досвід українців після початку повномасштабної війни

Після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну 24 лютого 2022 року життя мільйонів українців кардинально змінилося, перетворившись на щоденну боротьбу за виживання, адаптацію та збереження надії в умовах постійної загрози. Багато хто з перших днів війни зіткнувся з необхідністю швидкої евакуації, залишаючи домівки, роботу та звичний побут, щоб врятувати себе та близьких від обстрілів і окупації. Внутрішньо переміщені особи, яких за даними Міжнародної організації з міграції (МОМ) станом на 2025 рік налічується понад 3,5 мільйона, часто оселялися в західних регіонах країни, як-от Львівська чи Івано-Франківська області, де місцеві громади та волонтери надавали тимчасове житло, їжу та медичну допомогу. Досвід цих людей сповнений труднощів: від пошуку нової роботи в незнайомому середовищі до психологічного тиску через розлуку з рідними та втрату майна. Багато ВПО, особливо з Харківської, Донецької та Херсонської областей, розповідали про хаос перших тижнів, коли евакуаційні потяги були переповнені, а дороги заблоковані, але саме солідарність українців допомогла пережити цей період, з ініціативами на кшталт "Пунктів незламності", де люди могли зарядити гаджети, зігрітися та отримати інформацію. За кордоном, куди виїхали понад 6 мільйонів біженців, досвід був подібним, але з додатковими викликами: мовний бар'єр у країнах ЄС, як Польща чи Німеччина, ускладнював інтеграцію, хоча програми тимчасового захисту дозволили багатьом знайти роботу в сферах обслуговування чи ІТ, а діти змогли продовжити навчання. Багато біженців, особливо жінки з дітьми, згадують про емоційну підтримку від місцевих громад, але також про ностальгію та бажання повернутися, коли ситуація стабілізується, хоча до 2025 року лише близько 40% планують це зробити через економічні можливості за кордоном [64].

Психологічний вплив війни на українців виявився одним з найглибших, з мільйонами людей, які пережили травму від обстрілів, втрати близьких та постійної невизначеності. Дослідження, проведені в 2025 році, як-от

опитування Київського міжнародного інституту соціології (КМІС), показують, що понад 46% населення відчувають психічні розлади, включаючи посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), депресію та тривогу, з вищим рівнем серед молоді та жителів прифронтових зон. Багато українців описують свій досвід як постійне балансування між виживанням і виснаженням: апатія, безсоння та емоційне вигорання стали нормою, особливо після тривалих блекаутів та обстрілів енергетичної інфраструктури в 2022–2023 роках. Молодь, за даними ПРООН, зазнала особливого удару, з 25% тих, хто турбується про психічне здоров'я, через втрату освіти, роботи та соціальних зв'язків, але також зросла резилієнтність – багато хто долучається до психологічних груп підтримки чи онлайн-курсів, як ініціативи Міністерства охорони здоров'я. Ветерани та сім'ї загиблих часто говорять про почуття провини вижившого, а цивільні – про страх повторних атак, як у випадку з масовими обстрілами в 2024–2025 роках, що призводило до панічних атак і потреби в професійній допомозі, яку надають волонтерські центри та міжнародні організації на кшталт Червоного Хреста. Досвід показує, що спільна підтримка – розмови з друзями, волонтерство чи культурні заходи – допомагає впоратися, але брак фахівців і стигма навколо психічного здоров'я ускладнюють відновлення [65].

Економічні наслідки війни для цивільного населення стали руйнівними, з падінням ВВП на 28,8% у 2022 році та подальшим відновленням лише на 5,5% у 2023-му, за даними Світового банку, що призвело до зростання бідності та безробіття. Багато українців втратили роботу через руйнування підприємств, особливо в промислових регіонах Сходу, де фабрики та заводи були знищені обстрілами, змушуючи людей переорієнтовуватися на віддалену зайнятість чи малі бізнеси, як-от онлайн-торгівля чи фермерство. Інфляція сягнула 26% у 2022 році, роблячи базові продукти недоступними для багатьох сімей, особливо ВПО, які залежали від державної допомоги в розмірі 2000–3000 гривень на місяць, але часто стикалися з бюрократією в отриманні виплат. Досвід показує адаптацію: молодь перейшла в ІТ-сектор, де

попит зріс через міжнародні проекти, а жінки часто брали на себе роль годувальників, працюючи в сфері послуг чи волонтерстві, що поєднували з доглядом за дітьми. За кордоном біженці знайшли роботу в логістиці чи догляді, надсилаючи перекази додому, які становили мільярди доларів і підтримували економіку, але в Україні проблеми з енергетикою, як блекауты 2022–2023 років, паралізували бізнес, змушуючи людей економити на всьому. Волонтерський рух пом'якшив кризу, з мільйонами українців, які збирали кошти на відновлення, але до 2025 року втома зменшила масштаби, з фокусом на стале відновлення через гранти ЄС [66].

Волонтерський рух в Україні під час війни став символом стійкості, з мільйонами людей, які з 2022 року долучилися до допомоги армії, ВПО та постраждалим регіонам, перетворивши звичайних громадян на ключових гравців опору. З перших днів вторгнення волонтери організовували евакуацію, постачання їжі та медикаментів, як у випадку з ініціативами "Повернись живим" чи "Армія SOS", що зібрали мільйони гривень на дрони та амуніцію. Досвід показує масовість: жінки плели маскувальні сітки, чоловіки ремонтували техніку, а молодь координувала онлайн-збори, з акцентом на прозорість через платформи як Monobank. До 2025 року рух еволюціонував, з фокусом на психологічну підтримку та реконструкцію, але виклики як втома та брак ресурсів зменшили активність, хоча 51% молоді все ще волонтерить. Міжнародна допомога посилила рух, з партнерствами з UNHCR та Червоним Хрестом, що надали досвід у логістиці та тренінгах [67].

Цивільні втрати стали трагічним аспектом досвіду, з тисячами загиблих і поранених від обстрілів, як зафіксовано ОНЧНР – понад 14 тисяч загиблих до 2025 року, з піком у перші місяці 2022-го. Багато сімей пережили втрату близьких, як у випадку з терактами в Маріуполі чи Харкові, де цивільні гинули в бомбосховищах чи на вулицях, призводячи до колективної травми та зростання патріотизму. Досвід виживання в окупації, як у Херсоні чи Ізюмі, включає історії опору та страждань від репресій, з масовими похованнями та

тортурами, виявленими після деокупації. Молодь зазнала особливого удару, з 28% втрат психічного здоров'я, але також зросла активність у відновленні, як програми для ветеранів [68].

Освіта та діти стали жертвами війни, з мільйонами школярів, які перейшли на онлайн-навчання через обстріли, як у 2022 році, коли школи були зруйновані, а вчителі евакуювалися. Досвід показує адаптацію: дистанційне навчання допомогло, але брак гаджетів та інтернету ускладнив процес для ВПО, з психологічними наслідками як ізоляція. За кордоном діти інтегрувалися в місцеві школи, але ностальгія та мовні бар'єри створювали стрес.

Здоров'я та медицина зазнали колапсу в прифронтових зонах, з дефіцитом ліків та персоналу, але волонтери та міжнародна допомога, як від Médecins Sans Frontières, надали досвід мобільних клінік. Багато українців пережили поранення чи хронічні хвороби, посилені стресом, з фокусом на реабілітацію ветеранів.

Культурні зміни проявилися в зростанні національної ідентичності, з бойкотом російського контенту та переходом на українську мову, як у 60% сімей до 2025 року. Досвід включає мистецькі ініціативи, як концерти для збору коштів, що згуртували суспільство.

Міжнародна підтримка стала ключовою, з програмами ЄС для біженців, що надали тимчасовий захист, але виклики як бюрократія ускладнили інтеграцію. Досвід повернення показує, що багато планують відновлення в Україні, але економіка та безпека – бар'єри.

Уроки війни підкреслюють стійкість, але також потребу в реформах: від мобілізації до психологічної допомоги, з фокусом на єдність для перемоги [69].

3.4. Інституційні та законодавчі зміни під впливом правих сил

У демократичних країнах політичні партії виступають ключовим механізмом інкорпорації політичного класу, виконуючи роль своєрідних

соціальних ліфтів. Однак ефективність виконання цієї ролі безпосередньо залежить від рівня їх інституціоналізації. В українському випадку розвиток багатопартійності має непослідовний і хаотичний характер, що зумовлено комплексом факторів, серед яких тип виборчої системи, конфігурація політичних інститутів та їх функціональні особливості. Саме тому цей розділ присвячено аналізу специфіки інституціоналізації політичних партій в Україні.

Інституціоналізація політичних партій являє собою процес трансформації політичних об'єднань зі звичайних асоціацій у повноцінний конституційно-правовий інститут. Цей процес проявляється у двох основних аспектах:

1. Конституціюванні – закріпленні в Конституції основних принципів статусу політичних партій.
2. Законодавчій інституціоналізації – подальшому детальному регулюванні правового становища партій у спеціальних законах.

Хоча діяльність партій, як і будь-яких інших інститутів, ґрунтується на правових нормах, логіка розвитку партій та партійних систем підпорядкована складним соціальним закономірностям, які не завжди піддаються формальному правовому регулюванню. Закріплення інституту партій у законодавстві є тривалим і, як свідчить українська практика, суперечливим процесом їх організаційного та політичного становлення.

У конституційному праві інституціоналізація розуміється як процес правового оформлення партій, визначення їх ролі в державному механізмі та врегулювання порядку їх створення і діяльності. В основі такого підходу лежить розуміння правового інституту як сукупності норм, що регулюють однорідну групу суспільних відносин.

У політичній науці акцент зміщується на саму партію як колективного суб'єкта політичного процесу, тоді як правове регулювання розглядається лише як одна, хоч і важлива, складова її діяльності. Таким чином, розрізняють:

- Правову інституціоналізацію – процес формування державою нормативних типів діяльності партії.

- Політичну інституціоналізацію – процес структурно-функціонального становлення та розвитку партії як інституту, що володіє власними системними якостями.

Оскільки політична партія є одночасно соціальним і політичним інститутом, її розвиток може мати два види наслідків:

- Соціальний інститут не завжди набуває правового закріплення.
- Юридичний (політичний) інститут орієнтує поведінку людей на певні норми, закріплені на законодавчому рівні.

Партія може бути формально зареєстрована, але не інтегрована в суспільно-політичний процес, «застигнувши» на одному з етапів інституціоналізації. У такому разі її можна характеризувати як «субінститут» або «псевдоінститут» – юридично закріплений, але не функціонуючий належним чином. У разі дисфункції політичний інститут відмирає або існує лише формально.

Можна говорити про партію як про повноцінний інститут лише за умови, що вона, навіть з різною результативністю (будучи парламентською або позапарламентською), виконує типові для політичної партії функції. Це проявляється у її взаємодії з іншими політичними акторами та інститутами, рівні довіри до неї з боку громадян, а також у наявності формальних ознак – партійної інфраструктури, організаційної структури тощо.

Процеси інституціоналізації політичних партій в Україні відбуваються за типовою для багатьох транзитних країн схемою і включають аналогічні фактори впливу. Тривалість етапів і ступінь інституціоналізації визначаються характером політичних процесів, якістю законодавства та їх сукупним впливом, що створює «політичну матрицю», в межах якої існує та розвивається партія.

Для України, як і для інших країн, характерна триетапна схема політичної інституціоналізації:

1. Виникнення потреб, для задоволення яких необхідні спільні дії, що стимулює об'єднання суспільних акторів.
2. Формування загальних цілей і суспільних норм (зокрема, правових) для забезпечення взаємодії.
3. Встановлення системи санкцій для забезпечення дотримання норм і правил.

Характерною рисою інституціоналізації політичних партій в Україні є форсований характер перших двох етапів. Від артикуляції колективних потреб до встановлення правових норм пройшло лише близько 6 років (не рахуючи діяльності Української Гельсінської групи з 1976 р.). Цей період припав на середину 1980-х – час «Перебудови» – і початок 1990-х років.

Правову основу діяльності партій на тому етапі заклали Конституція УРСР (із змінами від 24 жовтня 1990 року) та Закон «Про об'єднання громадян» (1992 рік). Зокрема:

- Стаття 49 Конституції проголошувала право громадян на об'єднання в політичні партії.
- Стаття 7 надавала партіям право брати участь у розробці та здійсненні державної політики.

Закон «Про об'єднання громадян» визначив політичні партії як об'єднання громадян, головною метою яких є участь у формуванні державної політики та органів влади. Крім того, він:

- Встановив вимогу до партій мати всеукраїнський статус, що стало підставою для ліквідації або трансформації регіональних партій і сприяло певній стабілізації партійної системи.
- Запровадив обмеження на фінансування партій іноземними суб'єктами та державними установами, що мало на меті обмежити вплив органів влади та зовнішніх сил на їх діяльність.

Результатом правової інституціоналізації став активний початок політичної інституціоналізації партій. Якщо проаналізувати етапи становлення політичних партій в Україні, то їх класифікація ґрунтується на

критерії нормативно-правового регулювання, оскільки саме правовий аспект інституціоналізації відрізняється більшою чіткістю та визначеністю порівняно з політичним. Хоча обидва процеси – правовий та політичний – тісно взаємопов'язані та взаємодоповнюють один одного, в українському контексті саме правова інституціоналізація часто виявлялася більш вираженою та іноді навіть випереджала політичну.

Для періодизації було обрано критерій нормативно-правового регулювання діяльності політичних партій, очікувано, що за його логікою мали б розвиватися і процеси політичної інституціоналізації. Однак саме ця складова в Україні розвивалася не за класичною схемою, що значно послаблювало роль політичних партій як інститутів, здатних виконувати функцію інкорпорації політичного класу, тобто бути ефективними «соціальними ліфтами».

Перший етап інституціоналізації (1990-1994 рр.)

На початковому етапі політичні партії в Україні формувалися переважно «знизу» – через трансформацію громадських рухів і ініціатив. Вони мали виразне ідеологічне забарвлення, а головною лінією розмежування було ставлення до незалежності України та переходу до ринкової економіки. Більшість партій цього періоду були ідейними об'єднаннями, єдиним винятком, створеним як бізнес-проект, можна вважати ВО «Громада».

Оскільки це був початковий етап, до нього не застосовуються теорії ефективних парламентських партій чи правлячих коаліцій. Перші вибори до Верховної Ради у 1990 році відбулися до появи нових партій, тому політична структуризація парламенту відбувалася вже в процесі його роботи за ідеологічним критерієм «ліві – не ліві сили», зокрема, через формування прокомуністичної «Групи 239» та національно-демократичної «Народної ради».

Наступні парламентські вибори 1994 року вже проводилися на плюралістичній основі. Незважаючи на те, що у виборах взяли участь 14

партій, лише шість з них офіційно висували своїх кандидатів. Жодна партія не отримала достатньої кількості мандатів для формування стабільної більшості, що робило голосування в парламенті ситуативним. Лише дві партії – КПУ та НРУ – мали достатньо депутатів для створення власних фракцій. Оскільки більшість депутатів були безпартійними, політична структура парламенту постійно змінювалася, а фракції формувалися не лише за партійною, але й за регіональною чи корпоративною ознакою.

Партії також почали брати участь у президентських виборах. У 1991 році троє з семи кандидатів були лідерами партій, а у 1994 році – один.

Характерною рисою цього періоду, унікальною для пострадянського простору, був «суперпарламентаризм» – домінування парламенту в системі влади, що призвело до постійного конфлікту між Президентом Леонідом Кравчуком та Верховною Радою. Ці політичні процеси, разом із правовим закріпленням компетенцій партій, стимулювали їх розвиток і змінювали умови як для їх інституціоналізації, так і для формування партійної системи в цілому.

Другий етап інституціоналізації (після 1996 р.)

Глибину процесів інституціоналізації показує рівень участі партій у прийнятті державних рішень. В Україні опосередкованих засобів для стимулювання цього процесу виявилось недостатньо. Головною перешкодою був принцип формування уряду та нечітко визначені законодавством повноваження саме парламентських партій.

Прийняття Конституції України у 1996 році закріпило статус і функції політичних партій на конституційному рівні. Однак їхня роль у системі влади обмежувалася правом участі у виборах. Фактично, порівняно з попереднім періодом, реального посилення впливу партій на формування уряду не відбулося. Конституція запровадила напівпарламентський принцип формування уряду, але участь парламентських партій у цьому процесі залишалася номінальною, оскільки не було передбачено ефективних механізмів впливу ні на парламент, ні на президента у разі їхньої незгоди.

Така інституційна невизначеність створювала ризик тривалих політичних криз та стагнації.

Новий етап інституціоналізації розпочався із запровадженням змішаної мажоритарно-пропорційної виборчої системи (50/50) з 4-відсотковим бар'єром у 1997 році. Це надало партіям право висувати кандидатів як у мажоритарних округах, так і за партійними списками.

На виборах 1998 року взяли участь 21 партія та 9 виборчих блоків, що об'єднали ще 19 партій. Це сприяло утвердженню партій як значущих політичних акторів. У парламенті третього скликання були представлені 22 політичні партії. На початку його роботи було сформовано фракції всіх восьми політичних сил, які подолали бар'єр, до яких увійшли 395 з 450 депутатів. Проте, попри це, нова система не забезпечила чіткого політичного структурування парламенту.

Однак згодом фракційна структура парламенту зазнала значних трансформацій, що відбувалися під тиском Адміністрації Президента. У парламенті з'явилися фракції партій, які зазнали розколу (наприклад, НРУ та НРУ-1), а також фракції новостворених або тих, що не потрапили до парламенту на виборах. Це було зумовлено масовою зміною партійної приналежності депутатів та їх часті переходи між фракціями, які часто ініціювалися лояльними до Президента бізнес-структурами. У результаті парламент вже не відображав реальні політичні уподобання громадян.

Новим поштовхом до подальшої правової інституціоналізації політичних партій стало прийняття Закону «Про політичні партії в Україні» у 2001 році. Цей закон врегулював порядок створення та діяльності політичних партій і номінально мав стимулювати розвиток партійної системи. Однак, незважаючи на короткостроковий позитивний ефект, законодавча регламентація не досягла поставлених цілей. Більше того, після прийняття закону почалося масове створення партій-проектів, які фінансувалися промислово-фінансовими групами («Трудова Україна», «Прагматичний

вибір», «Солідарність» тощо), а також «партій-клонів» вже існуючих політичних сил.

Наслідком нового закону, поєданого з конституційним принципом формування уряду, стало подальше посилення тенденції до створення уряду на «псевдопартійних» засадах. Президент вносив кандидатуру прем'єр-міністра з огляду на партійний склад більшості, але сама більшість часто формувалася шляхом тиску через фіскальні органи або шляхом підкупу, що робило її пропрезидентською. Фактично це перетворювало Президента на главу виконавчої влади, враховуючи його повноваження щодо коректування складу Кабінету Міністрів.

Парламентські вибори 2002 року позначили нові тенденції в розвитку партійної системи. Хоча в них взяли участь понад 80 партій, основним критерієм їх поділу на опозиційні та проурядові став ставлення до політики глави держави. Концепція «розділеного правління», характерна для західних демократій, в Україні була неможливою через напівпарламентський принцип формування уряду. Таким чином, партії лише формально виконували владну функцію, що свідчило про їхню маргінальну роль у політичній системі.

На подальшу інституціоналізацію партій суттєво вплинули Закон «Про вибори народних депутатів України» (2004) та Закон «Про вибори до органів місцевого самоврядування» (2004), які запровадили пропорційну виборчу систему, а також конституційна реформа 2004 року. Відтепер політичні партії стали єдиними суб'єктами виборчого процесу, а весь склад парламенту обиратиметься за партійними списками. Виборчий бар'єр було знижено з 4% до 3%.

Внаслідок цих змін партії отримали найширші можливості за всю історію незалежної України для реалізації своїх програм на всіх рівнях влади. Ключовим стало право партій формувати коаліцію депутатських фракцій для створення уряду, що робило їх головними суб'єктами впливу не лише на законодавчу, але й на виконавчу владу.

У цей період з'явився ряд нових партій, створених «згори» як персональні політичні проекти (Європейська партія України, «Союз лівих сил», «Українська платформа» тощо). Ці партії були суто прагматичними утвореннями без ідеологічної основи, що перетворило українську політику на ринок, де конкурували не ідеї, а політичні амбіції. Партії фактично відмовилися від функції представництва соціальних інтересів, перетворившись на політичні ліфти для обмеженого кола осіб.

З набуттям чинності конституційних змін у 2006 році партії та виборчі блоки отримали право формувати урядові коаліції. Важливим нововведенням стало запровадження елементів партійного мандата для стабілізації парламенту та обмеження міжфракційних переходів. Після виборів 2006 року процес партизації влади досяг найвищої точки: вперше всі найвищі посадовці держави були лідерами політичних партій.

Перерозподіл повноважень на користь парламенту, зокрема надання йому права формувати уряд, суттєво підвищили політичну вагу посади прем'єр-міністра для партій-учасниць парламентських виборів. Одночасно збереження за президентом значних повноважень підтримувало високу значимість цієї посади. Як показали події після 2010 року, така система створила умови для потенційної монополізації влади однією політичною силою, що перемогла на виборах.

В українському політичному просторі поняття "ефективна парламентська партія" було фактично витіснене. Механізми прийняття політичних рішень набули рис, характерних для неопатримоніальних суспільств. Учасниця парламенту не гарантувала автоматичного участі у формуванні уряду - на зміну європейській моделі коаліційних переговорів прийшов принцип "наближеності до президента", який став вирішальним чинником при формуванні кабінету міністрів. Це спотворило логічний ланцюжок "виборець → партія → уряд", де результат виборів має визначати склад влади.

Скасування конституційної реформи 2004 року у 2010 році повернуло Україну до моделі 1996 року, що унеможливило ефективну кооптацію еліт через виборчий процес. Позбавлені реальної можливості формувати уряд, парламентські партії не могли повноцінно виконувати свої представницькі та посередницькі функції. Це спотворювало саму ідею електоральної демократії, посилювало політичне відчуження і в кінцевому підсумку стало однією з причин Революції Гідності.

До конституційних змін 2004 року роль партій обмежувалася участю у виборах. Хоча вони могли мати фракції в парламенті, їхній вплив на виконавчу владу був мінімальним. Лише у 2004-2010 роках, через підвищення рівня "партизації" парламенту, позиції політичних партій почали частково враховуватися при формуванні уряду.

Інтенсивність створення нових політичних партій в Україні залишалася високою. Дослідниця М. Кармазіна виділяє два ключові чинники:

- Прийняття Закону "Про політичні партії" у 2001 році з чіткими вимогами до реєстрації
- Моніторинг Мін'юсту за дотриманням цих вимог, що призвело до анулювання реєстрації 28 партій

Спроба запровадити державне фінансування партій у 2003 році могла б зменшити їх залежність від фінансово-промислових груп, але ця ініціатива була заблокована при ухваленні бюджетів на 2006-2007 роки.

Після Революції Гідності та повернення до Конституції 2004 року розпочався новий етап інституціоналізації партій. Однак збереження змішаної виборчої системи продовжувало підтримувати невідповідні механізми інкорпорації політичного класу.

Навіть незважаючи на те, що вибори 2014 року визнано найчеснішими, а парламент оновився на 54%, сама система формування законодавчого органу разом з недосконалими процедурами (відсутність імперативного мандату, слабка парламентська дисципліна) створювала ризики

парламентських криз. У умовах війни з Росією будь-які політичні конфлікти становлять загрозу національній безпеці.

Ключові висновки:

1. Стрімка правова інституціоналізація не завжди позитивно впливала на політичну інституціоналізацію, створюючи "інституційні пастки".
2. Відсторонення партій від політичної конкуренції сприяло появі "функціональних" партій, що обслуговували інтереси влади.
3. Пропорційна система з закритими списками мінімізувала зв'язок між партіями та виборцями.
4. Скасування конституційної реформи 2010 року відкинуло розвиток партійної системи назад, сприяючи монополізації влади фінансово-промисловими групами.
5. Вибори 2014 року за старою системою не виправили фундаментальних недоліків у механізмах інкорпорації політичного класу, зберігаючи високий рівень ситуативності при прийнятті політичних рішень [70].

ВИСНОВКИ

Проведене дослідження дозволяє зробити низку узагальнюючих висновків щодо взаємозв'язку міграційних криз ХХІ століття та політичної відповіді правих сил у країнах Заходу.

По-перше, аналіз міграційних криз в Європі (2015) та на кордоні США і Мексики показав, що, незважаючи на різну природу та географію, вони мають ключові спільні риси. Обидві кризи виявили структурні слабкості існуючих систем міграційного менеджменту та прикордонного контролю, поставили під сумнів ефективність міжнародного права у сфері захисту біженців і спричинили глибоку політичну поляризацію в суспільствах країн, що приймають. Ці кризи стали не лише гуманітарною проблемою, але й потужним каталізатором політичних зрушень.

По-друге, вплив масової міграції на західні суспільства виявився багатомісним і суперечливим. Економічні наслідки, хоча і неоднозначні, часто відчувалися на локальному рівні через тиск на системи соціального забезпечення та ринку праці, що формувало відчуття несправедливості серед корінного населення. Однак саме культурно-релігійний та ідентифікаційний фактори – побоювання щодо втрати національної ідентичності, зростання ролі ісламу та криза мультикультуралізму – стали найбільш потужним паливом для суспільної напруги та подальшої політичної мобілізації.

По-третє, праві популістські рухи продемонстрували здатність ефективно капіталізувати на цих побоюваннях та незадоволенні. Їхня політична відповідь характеризується:

- Маніхейською риторикою: протиставлення «справжнього народу» як носія національного суверенітету – «корумпованій еліті» та «небезпечним чужинцям».
- Секуритизацією міграції: представлення мігрантів не як шукачів притулку, а як загрозу національній безпеці, культурі та способу життя.
- Критикою глобалізму: міграція трактується як проект глобальних еліт, спрямований на послаблення національних держав.

По-четверте, досвід масового прибуття українських біженців після 2022 року загострив ідеологічні суперечності в політичній риторичі. З одного боку, він підтвердив існування ієрархії біженців, де українці сприймалися як «легітимні» та «культурно близькі» жертви агресії, на противагу «економічним мігрантам» з Близького Сходу та Африки. З іншого боку, ця ситуація викликала когнітивний дисонанс у правих сил, змушуючи їх балансувати між традиційною антиміграційною позицією та підтримкою європейської солідарності в питанні російської агресії.

По-п'яте, вплив правих сил вийшов далеко за межі публічної риторики і призвів до конкретних інституційних та законодавчих змін. Політичний тиск з їхнього боку сприяв посиленню прикордонного контролю, обмеженню свободи пересування в Шенгенській зоні, ускладненню процедур надання притулку та перегляду багатьох принципів інтеграційної політики в ЄС та США. Навіть коли праві партії перебували в опозиції, їм часто вдавалося змусити правлячі центристські уряди запроваджувати більш жорстку міграційну політику, фактично здійснюючи «гегемонію опозиції».

У цілому, дослідження підтверджує, що масові міграційні потоки стали одним із ключових чинників, що формує сучасну політичну арену Заходу. Вони створили структурні передумови для підйому та посилення правих популістських сил, які, у свою чергу, трансформували публічний дискурс і державну політику у напрямку національного протекціонізму, сек'юритизації кордонів і відходу від ліберальних моделей мультикультуралізму. Міграція залишається не просто політичним питанням, а центральною лінією розколу, що визначає ідеологічні баталії та майбутній напрямок розвитку європейських та американських демократій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

3. Малиновська О. Міграція та безпека: до питання взаємозв'язку та взаємовпливу. Міжнародний науковий вісник. 2021. No 1-2(23-24). С. 42–52.
4. Vintila D., Lafleur J. Migration and Access to Welfare Benefits in the EU: The Interplay between Residence and Nationality. Migration and Social Protection in Europe and Beyond (Volume 1). IMISCOE Research Series. Springer. 2020. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-030-51241-5_1. (дата звернення: 09.09.2025).
5. Чуприна О., Луцишин Г., Малиновська О. та ін. Сучасна міграційна криза як виклик для Європейського Союзу. Підприємство, господарство і право. 2019. No 12. С. 334–338.
6. Красівський Д. Фактори впливу на міграційні процеси в Україні та світі. Інституційні трансформації ринку праці в умовах євроінтеграції: збірник матеріалів доповідей та тез міжнародної науково-практичної конференції. Київ, 12 листопада 2019 року. Київ : ТОВ «Видавничий дім «АртЕк», 2019. С. 315–318
7. Peters, L., Engelen, P. J., & Cassimon, D. (2023). Explaining refugee flows. Understanding the 2015 European refugee crisis through a real options lens. PloS one, 18(4), e0284390. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0284390> (дата звернення: 09.09.2025).
8. European migrant crisis. URL: <https://www.ebsco.com/research-starters/history/european-migrant-crisis> (дата звернення: 09.09.2025).
9. Migrant crisis: Migration to Europe explained in seven charts. URL: <https://www.bbc.com/news/world-europe-34131911> (дата звернення: 09.09.2025).
10. 2015 in review: how Europe reacted to the refugee crisis. URL: <https://www.icmpd.org/blog/2015/2015-in-review-how-europe-reacted-to-the-refugee-crisis> (дата звернення: 09.09.2025).
11. Number of Refugees to Europe Surges to Record 1.3 Million in 2015. URL:

<https://www.pewresearch.org/global-migration-and-demography/2016/08/02/number-of-refugees-to-europe-surges-to-record-1-3-million-in-2015/> (дата звернення: 09.09.2025).

12. Zemni S. Islam between jihadi threats and islamist insecurities? Evidence from Belgium and Morocco. *Mediterranean politics*. 2006. Vol. 11. No 2. P. 231–253.

13. Гільченко О.Л. Особливості сучасних загроз міжнародної безпеки в рамках ЄС. Актуальні про-блеми науки та освіти: Збірник матеріалів ХХ підсумкової науково-практичної конференції викладачів МДУ. Маріуполь : МДУ, 2018. С. 133–137.

14. Fotou M. Identity and Migration: From the ‘Refugee Crisis’ to a Crisis of European Identity. *Political Identification in Europe: Community in Crisis?* Emerald Publishing Limited, Bingley. 2021. Pp. 21–40.

15. Здоровцова О.Ю. Проблеми міграційної кризи європейського союзу. Електронне наукове видання «Порівняльно-аналітичне право». 2020. No 17. С. 783–789

16. Grech O., Wohlfeld M. Managing Migration in the Mediterranean: Is the EU Failing to Balance State Security, Human Security, and Human Rights? *OSCE Yearbook 2015, Baden-Baden*. 2016. Pp. 309–326.

17. Asylum and migration in the EU: facts and figures. URL: <https://www.europarl.europa.eu/topics/en/article/20170629STO78630/asylum-and-migration-in-the-eu-facts-and-figures> (дата звернення: 09.09.2025).

18. Migrant encounters at U.S.-Mexico border have fallen sharply in 2024. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2024/10/01/migrant-encounters-at-u-s-mexico-border-have-fallen-sharply-in-2024/> (дата звернення: 09.09.2025).

19. The unprecedented situation at the US-Mexico border – visualized. URL: <https://www.theguardian.com/us-news/2024/feb/07/mexico-border-explained-chart-immigration> (дата звернення: 09.09.2025).

20. A Brief Legislative History of the Last 50 Years on the U.S.-Mexico Border. URL: <https://mexico.arizona.edu/revista/brief-legislative-history-last-50-years-us-mexico-border> (дата звернення: 09.09.2025).
21. The Causes of the Latest Border Crisis, and How to Fix It. URL: <https://americanaffairsjournal.org/2024/02/the-causes-of-the-latest-border-crisis-and-how-to-fix-it/> (дата звернення: 09.09.2025).
22. Statistics on unauthorized US immigration and US border crossings by year. URL: <https://usafacts.org/articles/what-can-the-data-tell-us-about-unauthorized-immigration/> (дата звернення: 09.09.2025).
23. The Long-Term Growth Impact of Refugee Migration in Europe: A Case Study. URL: <https://www.intereconomics.eu/contents/year/2021/number/1/article/the-long-term-growth-impact-of-refugee-migration-in-europe-a-case-study.html> (дата звернення: 09.09.2025).
24. Caselli, F., Lin, H. H., Toscani, F. G., & Yao, J. (2024). Title of the article. International Monetary Fund, 2024(211), 44. <https://doi.org/10.5089/9798400289552.001> (дата звернення: 09.09.2025).
25. Solinsky, I. N. (2023). The 2015 migrant crisis: An impact to Germany? (Doctoral dissertation, Liberty University). Liberty University Digital Commons. <https://digitalcommons.liberty.edu/doctoral/4132> (дата звернення: 09.09.2025).
26. Guveli, A., & Platt, L. (2023). Religiosity of Migrants and Natives in Western Europe 2002-2018: Convergence and Divergence. *European journal of population = Revue europeenne de demographie*, 39(1), 9. <https://doi.org/10.1007/s10680-023-09660-9> (дата звернення: 09.09.2025).
27. The Religious Composition of the World's Migrants. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2024/08/19/the-religious-composition-of-the-worlds-migrants/> (дата звернення: 09.09.2025).

28. Europe. URL: <https://www.pewresearch.org/religion/2015/04/02/europe/> (дата звернення: 09.09.2025).
29. Prömel, C. (2023). Belonging or estrangement—The European refugee crisis and its effects on immigrant identity. *European Journal of Political Economy*, 78, Article 102394. <https://doi.org/10.1016/j.ejpoleco.2023.102394> (дата звернення: 09.09.2025).
30. Migration is Remaking Europe: Is There a Workable Path Forward for the Continent? URL: <https://www.hoover.org/research/migration-remaking-europe-there-workable-path-forward-continent> (дата звернення: 09.09.2025).
31. Kabata, M., & Jacobs, A. (2022). The ‘migrant other’ as a security threat: the ‘migration crisis’ and the securitising move of the Polish ruling party in response to the EU relocation scheme. *Journal of Contemporary European Studies*, 31(4), 1223–1239. <https://doi.org/10.1080/14782804.2022.2146072> (дата звернення: 09.09.2025).
32. Understanding Europe’s turn on migration. URL: <https://www.brookings.edu/articles/understanding-europes-turn-on-migration/> (дата звернення: 09.09.2025).
33. What the data says about immigrants in the U.S. URL: <https://www.pewresearch.org/short-reads/2025/08/21/key-findings-about-us-immigrants/> (дата звернення: 09.09.2025).
34. The Impact of Immigration on American Society: Looking Backward to the Future. URL: <https://items.ssrc.org/border-battles/the-impact-of-immigration-on-american-society-looking-backward-to-the-future/> (дата звернення: 09.09.2025).
35. Mayda, Anna Maria, Giovanni Peri, and Walter Steingress. 2022. "The Political Impact of Immigration: Evidence from the United States." *American Economic Journal: Applied Economics* 14 (1): 358–89. DOI: 10.1257/app.20190081 (дата звернення: 09.09.2025).

36. Americans are changing their minds about Trump's immigration policies. URL:

<https://www.brookings.edu/articles/americans-are-changing-their-minds-about-trumps-immigration-policies/> (дата звернення: 09.09.2025).

37. The Political Impact of Immigration: Evidence from the United States. URL:

<https://www.cato.org/publications/research-briefs-economic-policy/political-impact-immigration-evidence-united-states> (дата звернення: 09.09.2025).

38. How the Trump administration may impact mixed migration in the Americas. URL:

<https://mixedmigration.org/how-the-trump-administration-may-impact-mixed-migration-in-the-americas/> (дата звернення: 09.09.2025).

39. Ціннісні орієнтири інституціоналізації економічного розвитку [Текст]: кол. монографія / За заг. ред. А.О. Задой. – Д.: Державний ВНЗ «НГУ», 2010. – 768с.

40. Laclau E. Populism: What's in a Name? Populism and the Mirror of Democracy / ed. by F. Panizza. London and New York: Verso. 2005. P. 32–49. ISSN 2074-5354 (print), ISSN 2522-9745 (online). АКАДЕМІЧНИЙ ОГЛЯД. 2020. № 2 (53) 14

41. Panizza F. Introduction: Populism and the Mirror of Democracy. Populism and the Mirror of Democracy ed. by F. Panizza. London and New York: Verso. 2005. P. 1–31.

42. Filipowicz A. Etos mediów w dobie populizmu. Studia Bobolanum. 2017. Nr. 3. S. 137–166.

43. Литвин В. Популістські партії у структурі модерних партійних систем країн Центральної Європи: порівняльний аналіз. Освіта регіону: політологія, психологія, комунікації. 2012. № 2. С. 69–77.

44. Moffitt B., Tormey S. Rethinking Populism: Politics, Mediatisation and Political Style. Political Studies. 2014. Vol. 62. No. 2. P. 381–397.

45. Jansen R. Populist Mobilization: A New Theoretical Approach to Populism. *Sociological Theory*. 2011. Vol. 29. No. 2 P. 75–96.
46. Вдовичин І.Я., Наумкіна С.М. Формування комплексної міграційної політики як умова забезпечення стабільності країн ЄС. *Політикус*. 2019. Вип. 2. С. 22–27.
47. Grabow K. PEGIDA and the Alternative für Deutschland: two sides of the same coin? *European View*. 2016. Vol. 15. Issue 2. P. 173–181.
48. Macała J.E. PEGIDA – polityczny ruch protestu. *Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio K. Politologia*. 2017. Vol. 24. No. 2. S. 155–171.
49. Usseglio Ashley N. The North-South Divide: Regional Economic Inequality in Contemporary Italy. *UVM Honors College Senior Theses*. 2016. 122. URL: <https://scholarworks.uvm.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1137&context=hcoltheses> (дата звернення: 09.09.2025).
50. Bielański S. Koncepcja Padanii na przełomie XX i XXI wieku, *Przegląd Geopolityczny*. 2016. 18. S. 9–18.
51. Тарнавський О.Р. Проблемні аспекти й перспективи розвитку сучасних типологій євроскептицизму. *Вісник Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут»*. Політологія. Соціологія. Право. 2017. № 3–4. С. 34–39
52. Codogno L., Giampaolo G. Italexit is not a solution for Italy's problems. *London School of Economics and Political Science*. URL: <https://blogs.lse.ac.uk/europpblog/2017/02/24/italexit-is-not-a-solution-for-italys-problems/> (дата звернення: 09.09.2025).
53. Marine Le Pen ahead of Macron's centrist party, say French exit polls. *The Guardian*. URL: <https://www.theguardian.com/politics/2019/may/26/marine-le-pen-national-rally-ahead-of-macron-centrist-party-french-exit-polls> (дата звернення: 09.09.2025).

54. Seats by political group and country: 2019–2024. European Parliament. URL: <https://europarl.europa.eu/election-results-2019/en/seats-political-group-country/2019-2024/> (дата звернення: 09.09.2025). ISSN 2074-5354 (print), ISSN 2522-9745 (online). АКАДЕМІЧНИЙ ОГЛЯД. 2020. № 2 (53) 15
55. Денис Шмигаль: Треба навчитися жити в нових умовах щонайменше два роки. РБК Україна. URL: <https://cutt.ly/ndZjKjT> (дата звернення: 09.09.2025).
56. Момот В.Є. Вплив культурних розмірностей та суспільних цінностей на використання принципів менеджменту. Європейський вектор економічного розвитку. 2020. № 1 (28). С. 113–126.
57. Як зробити українців менш вразливими до популізму? Аналітична записка (2019). Центр економічної стратегії. URL: <https://ces.org.ua/populism-paper/> (дата звернення: 09.09.2025).
58. Чернятевич Я.В. Турбулентність у соціально-економічній системі України. Вісник ОНУ імені І.І. Мечникова. Серія «Економіка». 2020. Т. 25. Вип. 2 (81). С. 43–48.
59. Мостепанюк А.В. Стан державної соціальної політики України у контексті євроінтеграції. Академічний огляд. 2020. № 1 (52). С. 15–23.
60. Kastoryano, R. Multiculturalism and interculturalism: redefining nationhood and solidarity. *CMS* 6, 17 (2018). <https://doi.org/10.1186/s40878-018-0082-6>
61. Rattansi, A. (2011). *Multiculturalism: A very short introduction*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/actrade/9780199546039.001.0001>
62. Ткаченко Василь Реквієм по мультикультуралізму: повчальні уроки гуманітарної політики // *Філософія освіти*. 2012. №1-2. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/rekviem-po-multikulturalizmu-povchalni-uroki-gumanitarnoyi-politiki> (дата звернення: 09.09.2025).
63. Kešić, J., & Duyvendak, J. W. (2019). The nation under threat: secularist, racial and populist nativism in the Netherlands. *Patterns of*

Prejudice, 53(5), 441–463. <https://doi.org/10.1080/0031322X.2019.1656886> (дата звернення: 09.09.2025).

64. Kindratets, O. (2024). From multiculturalism to nativism: The dynamics of scientific approaches. *Political Studies*, 2(1). <https://doi.org/10.53317/2786-4774-2024-2-1>

65. Bubnov, I., & Khalilov-Chouvaeva, Y. (2013, November). Європейська політика мультикультуралізму і криза національної ідентичності: політичний аспект [The European policy of multiculturalism and the crisis of national identity: A political aspect]. *Odesa I. I. Mechnikov National University*.

66. Три роки повномасштабної війни в Україні: думки, переживання, дії. URL: <https://cedos.org.ua/researches/try-roky-povnomasshtabnoyi-vijny-v-ukrayini-dumky-perezhyvannya-diyi/>

67. Відбудова має початися зараз: що потрібно, щоб розпочати масштабне відновлення України. URL: <https://www.prostir.ua/?news=vidbudova-maje-pochatysya-zaraz-scho-potribno-schob-rozpochaty-masshtabne-vidnovlennya-ukrajiny>

68. Психологічна динаміка під час війни. На якому етапі ми зараз? URL: <https://www.treatfield.com/field/noadivce-war-stages>

69. Волонтерство в Україні: океан можливостей чи море викликів? Інсайти круглого столу Української Волонтерської Служби. URL: <https://volunteer.country/library/volonterstvo-v-ukrayini>

70. UKRAINE EMERGENCY. URL: <https://www.unrefugees.org/emergencies/ukraine/>

71. The Displacement Crisis in Ukraine: Key Legal Issues. URL: <https://geopolitique.eu/en/articles/the-displacement-crisis-in-ukraine-key-legal-issues/>

72. Інституційні зміни політичної системи сучасної України: оцінка стану та напрями оптимізації: аналітична доповідь / За ред. д. політ. н.,

професора Г.І. Зеленько. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2014. – 164 с.